

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΚΕΝΤΡΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ, ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ»

Παραδοτέο 1.2: Report με επεξεργασμένο υλικό για καλές
πρακτικές σε ζητήματα βιωσιμότητας, διακυβέρνησης και
περιφερειακής ανάπτυξης

Ρέθυμνο, Δεκέμβριος 2015

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή.....	3
2. Βιώσιμη Ανάπτυξη.....	4
3. Διακυβέρνηση.....	5
4. Διακυβέρνηση και Βιώσιμη Ανάπτυξη.....	6
5. Καινοτομία & έξυπνη εξειδίκευση	8
6. Ιδιότητες καλών πρακτικών για τη βιώσιμη ανάπτυξη.....	10
7. Καλές πρακτικές για τη επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης.....	12
7.1 Τοπικό μικρό-δίκτυο αλπικού τουρισμού.....	13
7.2 Το μονοπάτι των Άλπεων.....	14
7.3 Το χωριό – ξενοδοχείο	15
7.4 Οι γεύσεις των βουνών.....	15
7.5 Το πρόγραμμα “Red Rooster”	16
7.6 Ο οικολογικός δήμος του Gotland	18
7.7 Παιδική μέριμνα στο τουριστικό τομέα (ProFiT – Pro-family in tourism).....	20
8. Σκέψεις και προτάσεις για την Περιφέρεια Κρήτης	20
8.1 Συντονιστική ομάδα	22
8.2 Επιμόρφωση και εκπαίδευση	24
8.3 Καινοτομία και αγροτικός τομέας	25
8.4 Παραγωγή ηλιακής ενέργειας από θερμοκήπια.....	27
8.5 Διαχείριση νιτρικών στην αγροτική παραγωγή.....	28
8.6 Αντί επιλόγου: Υβριδικά δίκτυα	29
Βιβλιογραφία	31
Σχήματα.....	36

1. Εισαγωγή

Το Κέντρο Πολιτικής Έρευνας και Τεκμηρίωσης (ΚΕΠΙΕΤ) και το Κέντρο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΚΕΑΔΙΚ) του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης έχουν αναλάβει να φέρουν σε πέρας το ερευνητικό και επιμορφωτικό έργο με τίτλο «Διακυβέρνηση, Βιωσιμότητα και Περιφερειακή καινοτομία», εστιασμένο στη Κρήτη, μέσω μιας προγραμματικής συμφωνίας με την Περιφέρεια Κρήτης. Το έργο καλύπτει την διάγνωση αναγκών, μέσω ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας μεγάλης κλίμακας, την ανάπτυξη μελέτης σκοπιμότητας ενός προγράμματος μεταπτυχιακής εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, τον πλήρη σχεδιασμό και υλοποίηση διακριτού επιμορφωτικού προγράμματος στελεχών (υπηρεσιακών και αιρετών), και την συγκρότηση ερευνητικά εδραιωμένων προτάσεων πολιτικής (στη μορφή σεναρίων πολιτικής και με απόληξη ένα οδικό χάρτη παρέμβασης) σε επτά βασικούς πυλώνες¹. Απώτερος στόχος είναι να συνεισφέρει στις αναπτυξιακές προσπάθειες της Περιφέρειας Κρήτης, με βάση τις αρχές της βιωσιμότητας, της χρηστής διακυβέρνησης και της περιφερειακής καινοτομίας.

Το παρόν κείμενο ασχολείται με την διερεύνηση της πολύ-επίπεδης σχέσης μεταξύ της διακυβέρνησης, της βιώσιμης ανάπτυξης και της καινοτομίας σε περιφερειακό επίπεδο, καθώς και την παρουσίαση επιλεγμένων καλών πρακτικών με σκοπό να βοηθήσει στη σύλληψη και εφαρμογή καινοτόμων ιδεών, οι οποίες ενδεχομένως θα μπορούσαν να γίνουν πράξη στη Περιφέρεια Κρήτης. Οι πρακτικές αυτές εστιάζονται, κατά κύριο λόγο, στο τομέα του τουρισμού - σε συνδυασμό με την αξιοποίηση του φυσικού και πολιτιστικού πλούτου, καθώς και των αγροτικών προϊόντων που παράγονται στο νησί - για τη δημιουργία ενός ανταγωνιστικού, ελκυστικού, και βιώσιμου σύνθετου τουριστικού προϊόντος προς όφελος της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας. Οι προτεινόμενες πρακτικές περιέχουν μια σειρά από στοιχεία που δύνανται να αποτελέσουν το υπόβαθρο για την σύλληψη καινοτόμων πολιτικών, την ανάληψη πολύ-επίπεδων πρωτοβουλιών και την προώθηση ενεργειών που αποσκοπούν στην βιώσιμη ανάπτυξη της Περιφέρειας Κρήτης.

¹Τους εξής: [α] πολιτική σταθερότητα και ποιότητα των ρυθμιστικών μηχανισμών, [β] αποτελεσματικότητα της διακυβέρνησης, [γ] βιώσιμη ανάπτυξη και προστασία του περιβάλλοντος, [δ] κοινωνική πολιτική και βελτιωμένα συστήματα ασφάλισης, [ε] προσδιοριστικοί παράγοντες της βιωσιμότητας, [στ] βιώσιμη ανάπτυξη, αγροτικά προϊόντα και δημόσια υγεία, και [ζ] τουριστικό προϊόν και ανάπτυξη στην Κρήτη.

2. Βιώσιμη Ανάπτυξη

Η έκθεση της Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη² ορίζει την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης ως την *«ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να θυσιάζει την ικανοποίηση των αναγκών μελλοντικών γενεών ... προωθώντας αξίες που ενθαρρύνουν επίπεδα κατανάλωσης εντός λογικών οικολογικών ορίων, τα οποία όλοι μπορούν να απολαμβάνουν στο διηνεκές»*. Ο ορισμός αυτός επιβεβαιώθηκε στην Συνδιάσκεψη του Ρίο³ το 1992, και δέκα χρόνια μετά στο Γιοχάνεσμπουργκ⁴, ως ο πρωταρχικός στόχος της ανθρώπινης ανάπτυξης σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης.

Ο όρος βιώσιμη ανάπτυξη είναι πλέον μια κυρίαρχη έννοια, που έχει υιοθετηθεί ως βασική πολιτική επιλογή από την διεθνή κοινότητα (Γρηγορίου κ.α., 1993). Η «Ατζέντα 21»⁵, αποτέλεσμα των Συνδιασκέψεων, διακηρύσσει πως *«η βιώσιμη ανάπτυξη συνίσταται στη διασφάλιση μιας τέτοιας οικονομικής ανάπτυξης, τα αγαθά της οποίας θα μοιράζονται με δίκαιο τρόπο, χωρίς ταυτόχρονα να πλήττεται η φέρουσα ικανότητα των οικοσυστημάτων»*⁶. Άρα, η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης στηρίζεται σε τρεις αλληλένδετους πυλώνες, δηλαδή, την κοινωνική ανάπτυξη, την οικονομική ανάπτυξη και την προστασία και διατήρηση του περιβάλλοντος, σε περιφερειακό, εθνικό, και παγκόσμιο επίπεδο.

Συγκεκριμένα, η κοινωνική ανάπτυξη αναφέρεται στην ικανοποίηση των βασικών αναγκών των ανθρώπων, που περιλαμβάνουν ανάγκες όπως διατροφή, στέγαση, πρόσβαση στην εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη και απασχόληση. Η οικονομική ανάπτυξη συνδέεται με τις ευκαιρίες που υπάρχουν για τον πληθυσμό να συντηρήσουν τον εαυτό τους και τις οικογένειες τους, και περιλαμβάνει την κάθε είδους πιθανή ανάπτυξη, π.χ., βιομηχανική, γεωργική, υπηρεσίες, κλπ., καθώς επίσης και τη διαφύλαξη και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η οικονομική ανάπτυξη δε συνδέεται άρρηκτα με την περιβαλλοντική εξέλιξη δηλαδή τη διατήρηση της

²World Committee for the Environment and Development (WCED) Report "Our Common Future", 1987, σελ. 43, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

³<http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>

⁴<http://www.un-documents.net/jburgdec.htm>

⁵<https://sustainabledevelopment.un.org>

⁶ Μάλιστα, στο κεφάλαιο 17 της Ατζέντα 21 γίνεται ιδιαίτερη αναφορά για τα παράκτια κράτη και τις νησιωτικές περιοχές και προβλέπεται ότι πρέπει να αναπτύξουν πολιτικές που θα αφορούν στην ολοκληρωμένη διαχείριση του παράκτιου χώρου, γιατί θεωρείται ότι τα μικρά νησιωτικά κράτη και τα νησιωτικά συμπλέγματα αποτελούν ένα ιδιαίτερα σημαντικό χωρικό πεδίο για την προώθηση της αειφόρου / βιώσιμης ανάπτυξης. Αφενός περιλαμβάνουν πολύτιμους φυσικούς πόρους, ενώ αφετέρου, εξαιτίας της γεωγραφικής τους θέσης και της ιδιοσυστασίας τους, είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στην περιβαλλοντική υποβάθμιση, η οποία μπορεί ακόμα και να απειλήσει την ίδια την ύπαρξή τους (Τσάλτας, 2005).

βιοποικιλότητας, την ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων, την παροχή καθαρού αέρα και νερού και την γενικότερη φροντίδα για την οικολογική φέρουσα ικανότητα της περιοχής, αφού η ευημερία των ανθρώπων είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον τόπο, όπου ζουν και με τους πόρους που χρησιμοποιούν.

Εν κατακλείδι, η αρχή ή έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης εμπεριέχει διάφορες αλληλεξαρτώμενες διαστάσεις. Από τη μια πλευρά η αρχή προσδιορίζεται από περιβαλλοντικά όρια – που δύνανται να οριστούν με επιστημονικά και εμπειρικά κριτήρια – και από την άλλη συμπεριλαμβάνει την κοινωνία και την οικονομία. Στη δεύτερη περίπτωση τα κριτήρια γίνονται ασαφή και υπόκεινται σε διάφορες υποκειμενικές ερμηνείες υπό το πρίσμα, π.χ., διαφορετικών ιδεολογικών σημείων αναφοράς (Huetting & Reijnders, 2004; Gibson, 2001). Σε κάθε περίπτωση όμως αναγνωρίζεται ότι ο κύριος στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης είναι η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των ανθρώπων που ταυτόχρονα διασφαλίζει τη διαθεσιμότητα των φυσικών πόρων για τις μελλοντικές γενεές. Αυτό επιτυγχάνεται μόνο όταν οι οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις συμμορφώνονται με την διατήρηση του περιβάλλοντος.

3. Διακυβέρνηση

Το Αναπτυξιακό Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών ορίζει τη διακυβέρνηση ως «*την άσκηση πολιτικής, οικονομικής και διοικητικής εξουσίας που διαχειρίζεται τις υποθέσεις μιας χώρας σε όλα τα επίπεδα. Αποτελείται δε από τους μηχανισμούς, τις διαδικασίες και τους θεσμούς μέσω των οποίων οι πολίτες και ομάδες πολιτών αρθρώνουν λόγο για τα συμφέροντά τους, ασκώντας τα νόμιμα δικαιώματά τους στο να ανταποκρίνονται στις υποχρεώσεις τους και να επιλύουν τις διαφορές τους*»⁷. Η δε Παγκόσμια Τράπεζα ορίζει τη διακυβέρνηση ως «*οι μέθοδοι μέσω των οποίων ασκείται η εξουσία στη διαχείριση των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών πόρων μιας χώρας για την ανάπτυξη*»⁸.

Η έννοια της διακυβέρνησης ορίζεται ευρύτερα, ως τις διεργασίες, τις δομές και τους θεσμούς – τυπικούς και άτυπους – μέσω των οποίων μια ομάδα, ή μια κοινότητα, ή η

⁷ United Nations Development Programme. *Governance for sustainable human development*. New York, UNDP Policy document, 1997; and World Commission on Environment and Development (WCED) Report. *Our Common Future*, 1987, p. 43.

⁸World Bank. *Governance*. Washington, D.C., 1993.

κοινωνία ως σύνολο, λαμβάνει αποφάσεις, διανέμει και ασκεί την εξουσία, καθορίζει τους στρατηγικούς στόχους, επηρεάζει την ομαδική ή ατομική συμπεριφορά, αναπτύσσει κανόνες και αναθέτει ευθύνες. Ωστόσο, διευκρινίζεται ότι η διακυβέρνηση δεν πρέπει να συγχέεται με την [κυβερνητική] διοίκηση⁹, αφού εστιάζει σε ένα πολύ ευρύτερο φάσμα και συμπεριλαμβάνει άτομα, ομάδες, κυβέρνηση, διοίκηση, ιδιωτικό τομέα, καθώς και μη κυβερνητικές οργανώσεις, επαγγελματικούς συνδέσμους και συνδικάτα.

Με άλλα λόγια, η διοίκηση έχει τη δικαιοδοσία και την εντολή να ασκεί τις αρμοδιότητες της μέσω εμπεριστατωμένου τρόπου λήψης αποφάσεων, τηρώντας την ισχύουσα εντολή εκπροσώπησης και την απαραίτητη δημοκρατική λογοδοσία και αποτελείται από τα θεσμικά όργανα και δράσεις του κράτους. Η δε διακυβέρνηση επιτρέπει τη συμμετοχή στις διαδικασίες διαμόρφωσης πολιτικής και ανάληψης πρωτοβουλιών για την υλοποίηση τους και μη κρατικών φορέων όπως επιχειρήσεις (ιδιωτικές και κοινωνικές), μη κυβερνητικές οργανώσεις, την κοινωνία των πολιτών, επαγγελματικές οργανώσεις, κλπ. (Lemos & Agrawal, 2006).

4. Διακυβέρνηση και Βιώσιμη Ανάπτυξη

Είναι προφανές ότι για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης η έννοια της διακυβέρνησης αποκτά ιδιαίτερη σημασία, αφού ο συγκερασμός των δυο βασικών προοπτικών, της οικολογικής βιωσιμότητας και της κοινωνικής ευημερίας απαιτεί ενεργή συλλογική συμμετοχή από ένα ευρύ φάσμα πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών εκπροσώπων. Η δυνατότητα διεπαφής με πολλαπλούς φορείς σε πολλαπλά επίπεδα, θεωρείται δεδομένη, ώστε να δημιουργηθεί ένα κοινό όραμα για τη βιώσιμη ανάπτυξη, επιλύοντας ταυτόχρονα τυχόν διαφορές και διαφωνίες μέσω συμβιβασμών που θα αποβαίνουν ωφέλιμοι για το σύνολο της κοινωνίας μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα. Επομένως, το τι συμπεριλαμβάνεται στο μείγμα πολιτικών για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης είναι απαραίτητο να προσδιορίζεται μέσα από μια

⁹Πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες χρησιμοποιούν τον όρο διακυβέρνηση και όχι κρατική ή κυβερνητική διοίκηση αφού έχει την ιδιότητα να καλύπτει όλο το φάσμα των θεσμικών οργάνων, δηλαδή και αυτών που δεν ανήκουν στο κράτος, αλλά δικαιωματικά έχουν λόγο στην διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικών, και των σχέσεων που εμπλέκονται στη διαδικασία της διακυβέρνησης (Pierre & Peters, 2000).

συμμετοχική διαδικασία με σκοπό την ευρύτερη δυνατή συναίνεση για τις πολιτικές και δράσεις που υιοθετούνται.

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι δεν είναι δυνατόν να υπάρξει πορεία βιώσιμης ανάπτυξης χωρίς να έχει προσδιοριστεί το κατάλληλο μοντέλο διακυβέρνησης. Η εμπειρία έχει δείξει ότι πολλά από τα προβλήματα που παρουσιάζονται κατά την υλοποίηση πολιτικών για τη βιώσιμη ανάπτυξη πηγάζουν στην ακαταλληλότητα του μοντέλου διακυβέρνησης που είναι σε ισχύ (van Zeijl-Rozemaetal, 2008).

Καθώς τα θέματα που άπτονται της βιώσιμης ανάπτυξης είναι εξαιρετικά πολύπλοκα, αφού έχουν τις ρίζες τους στους διάφορους κοινωνικούς τομείς, συμβαίνουν σε διάφορα επίπεδα και περιλαμβάνουν πληθώρα παραγόντων με ανόμοιες προοπτικές, κανόνες και αξίες του κάθε εμπλεκόμενου μέρους· ένα μεγάλο μέρος της προσπάθειας για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης αφορά ριζικές αλλαγές στα συστήματα παραγωγής και κατανάλωσης, και απαιτεί τη καθιέρωση δομών και πρακτικών διακυβέρνησης που θα ενθαρρύνουν, θα καθοδηγούν, και θα συντονίζουν θετικά το έργο πλήθους παραγόντων που άπτονται των διαφόρων θεμάτων, μέσω της βέλτιστης διασύνδεσης τους σε πολλά επίπεδα και κλίμακες. Επομένως, το σύστημα διακυβέρνησης για τη βιωσιμότητα αποτελεί μια μεγάλη και αναπόφευκτη πρόκληση.

Από την άλλη πλευρά, η καθιέρωση μιας τέτοιας δομής και πρακτικών εμπεριέχει και περιλαμβάνει πολλά και σημαντικά πλεονεκτήματα. Περιλαμβάνει τα πολλαπλά και ποικίλα δυνατά σημεία, τα κίνητρα και τις ικανότητες, όχι μόνο των κυβερνητικών κρατικών υπηρεσιών και των κατεστημένων επιχειρηματικών συμφερόντων, αλλά το πλήρες φάσμα των δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, και της κοινωνίας των πολιτών, όπως εκφράζονται συλλογικά και ατομικά δια μέσου των μυριάδων σχέσεων που υπάρχουν μεταξύ τους.

Εν κατακλείδι, η βιώσιμη ανάπτυξη δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την κατάλληλη δομή διακυβέρνησης που επιτυγχάνει επαρκή συλλογική κατανόηση για την κατεύθυνση και την προώθηση κοινών στόχων - μέσω της συναινετικής συλλογικής δράσης - που πρέπει να υιοθετηθούν για να ευδοκιμήσει η επιθυμητή μετάβαση σε ένα νέο μοντέλο οικονομικής δραστηριότητας με τη χρήση πολλαπλών καινοτομιών και απώτερο στόχο της επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης.

5. Καινοτομία & έξυπνη εξειδίκευση

Η καινοτομία συνήθως ορίζεται ως η επιτυχής αξιοποίηση δημιουργικών ιδεών που τίθενται σε εφαρμογή μέσω ενός νέου τρόπου σκέψης με σκοπό να γίνει κάτι καλύτερα και αποτελεσματικότερα, πέραν από τις ισχύουσες πρακτικές και διαδικασίες (Ploeg et al., 2004). Η καινοτομία μπορεί δε να αφορά προϊόντα, διαδικασίες, αγορές, θεσμικά όργανα και μπορεί να είναι τεχνολογική, κοινωνική ή οργανωτική. Επομένως η καινοτομία δεν είναι μόνο τεχνολογική, όπως συνήθως υπονοείται. Κάθε επιτυχημένη αλλαγή στην παραγωγή, στην κατανάλωση, στη διανομή, στις διαδικασίες μπορεί να θεωρηθεί ως καινοτόμος πρακτική.

Με άλλα λόγια, η καινοτομία αναφέρεται στην ικανότητα να βελτιώνονται συνεχώς οι διαδικασίες παραγωγής, τα προϊόντα που παράγονται, οι υπηρεσίες που παρέχονται, κλπ. Η καινοτομία περιλαμβάνει νέες ιδέες και πρακτικές, νέους συνδυασμούς των διαθέσιμων πόρων, την εκμετάλλευση νέων τεχνολογιών και διαφορετικών γνώσεων, που επιτρέπουν να εφαρμοστεί μια νέα διαδικασία παραγωγής, να δημιουργηθεί ένα νέο δίκτυο, ή να συμπυκνωθούν διάφορες δραστηριότητες, κλπ, με σκοπό να λειτουργήσουν καλύτερα, ταχύτερα και αποτελεσματικότερα.

Τα τελευταία χρόνια έχουν επαναδιατυπωθεί ριζικά τα μοντέλα ανάπτυξης, με την τοποθέτηση της γνώσης, της τεχνολογίας και της καινοτομίας στο επίκεντρο των πολιτικών ανάπτυξης μιας χωρικής οντότητας, ή ενός τόπου. Η προσέγγιση αυτή υποστηρίζει ότι ο κύριος παράγοντας που προσδιορίζει την παραγωγικότητα, την ανάπτυξη και την ευημερία είναι η γνώση, η έρευνα και η καινοτομία. Η γνώση προσφέρει τις συνθήκες για αυξανόμενες οικονομικές αποδόσεις και δημιουργεί ευκαιρίες για ανάπτυξη.

Τα οικονομικά της καινοτομίας επικεντρώνονται στους τρόπους που οι οργανισμοί, π.χ., μικρές και μεγάλες επιχειρήσεις, βιομηχανικοί και βιοτεχνικοί κλάδοι, πόλεις και περιφέρειες, κλπ, καινοτομούν με αποτέλεσμα να γίνονται περισσότερο ανταγωνιστικοί. Η δε έννοια της φθίνουσας απόδοσης των φυσικών πόρων, που ισχύει για τα παραδοσιακά μοντέλα ανάπτυξης, δεν ισχύει στην οικονομία της γνώσης. Αντίθετα, ισχύει η δυναμική των αυξανόμενων αποδόσεων που βασίζεται στα άυλα αγαθά, στη συνεχή βελτίωση των γνώσεων μέσω της χρήσης και της εμπειρίας που ενδεχομένως συσσωρεύεται και στην (συσσωρευτική) αποτελεσματικότητά τους.

Στην στρατηγική «Ευρώπη 2020»¹⁰, η καινοτομία δεσπόζει ως κεντρική προτεραιότητα. Κάθε Περιφέρεια καλείται να επιλέξει ένα συγκεκριμένο αριθμό τομέων και κλάδων παραγωγής, στους οποίους η καινοτομία μπορεί να ευδοκιμήσει, αποφέροντας ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα. Έτσι, εντός αυτού του πλαισίου, πρέπει να προσδιοριστούν μια σειρά δραστηριοτήτων που μπορούν να αφορούν την αγροτική παραγωγή, την μεταποίηση και τις υπηρεσίες, σε συνδυασμό με νέα τεχνολογικά πρότυπα, που με τη σειρά τους θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για τη στρατηγική της περιφερειακής καινοτομίας με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη ενός τόπου ή μιας γεωγραφικής περιοχής¹¹.

[Βλέπε Σχήμα 1: Συνιστώσες περιφερειακής καινοτομίας και έξυπνη εξειδίκευση]

Η έξυπνη εξειδίκευση ή η στρατηγική περιφερειακής καινοτομίας (ΠΣΚ)¹² ως νέα πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης προσδιορίζεται από τα χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής και προωθεί τον μετασχηματισμό της περιφερειακής οικονομίας μέσω διαδικασιών «επιχειρηματικής ανακάλυψης» και άλλων ευκαιριών στην αγορά (τοπική, εθνική και διεθνή). Θα πρέπει να επικεντρώνεται δε στις δραστηριότητες που έχουν κρίσιμη μάζα και εξωστρεφή προσανατολισμό.

Επομένως, η έξυπνη εξειδίκευση μπορεί να θεωρηθεί μια στρατηγική παραγωγικού μετασχηματισμού που υλοποιείται μέσα από [α] την ανανέωση παραδοσιακών κλάδων με προσανατολισμό σε δραστηριότητες υψηλότερης προστιθέμενης αξίας και σε εξειδικευμένες αγορές, [β] τον εκσυγχρονισμό επιχειρήσεων με την υιοθέτηση και διάδοση νέων τεχνολογιών, [γ] την τεχνολογική διαφοροποίηση από υφιστάμενες εξειδικεύσεις σε συναφή προϊόντα και υπηρεσίες, [δ] την ανάπτυξη νέων οικονομικών δραστηριοτήτων μέσω ριζικής τεχνολογικής ανανέωσης και ανατρεπτικής καινοτομίας, και [ε] την αξιοποίηση νέων μορφών καινοτομίας, όπως ανοικτή καινοτομία, καινοτομία από τους χρήστες, κοινωνική καινοτομία, καινοτομία στις υπηρεσίες, κλπ¹³.

Είναι προφανές λοιπόν ότι η καινοτομία είναι ένα αναπόφευκτο συστατικό του σχεδιασμού πολιτικών για τη βιώσιμη ανάπτυξη, αφού προωθεί την ανταγωνιστικότητα

¹⁰Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2010), Εμβληματική Πρωτοβουλία στο Πλαίσιο της Στρατηγικής «Ευρώπη 2020», Ένωση Καινοτομίας, COM (2010) 546 τελικό.

¹¹European Commission, (2008), *Fifth Progress Report on Economic and Social Cohesion – Growing Regions, Growing Europe*, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, COM (2008) 371 final, Luxembourg: Office for Official Publication of the European Communities.

¹² Research and Innovation Strategy for Smart Specialisation (RIS3).

¹³European Commission (EC), (2012), Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS3), European Commission, DG Region.

και τα καινοτόμα έργα και δράσεις, τα οποία με τη σειρά τους επηρεάζουν και άλλα στοιχεία του μοντέλου της βιώσιμης ανάπτυξης. Δηλαδή, η βιώσιμη καινοτομία σημαίνει και καινοτομία προς την βιωσιμότητα, αλλά δεν είναι μια βραχυπρόθεσμη προοπτική. Είναι μια σειρά από δραστηριότητες για την επίτευξη μελλοντικής ανάπτυξης και ανταγωνιστικότητας. Είναι επίσης μια προσέγγιση που συμβάλει θετικά στην κοινωνική ανάπτυξη και στην προστασία του περιβάλλοντος (Vander Ploeg & Broekhuizen, 2008).

6. Ιδιότητες καλών πρακτικών για τη βιώσιμη ανάπτυξη

Οποιαδήποτε στρατηγική υιοθετηθεί για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης θα πρέπει να έχει τρεις βασικές προτεραιότητες. Πρώτον, την *έξυπνη ανάπτυξη*, δηλαδή την ανάπτυξη της οικονομίας που βασίζεται στη γνώση και στην καινοτομία. Δεύτερον, την *βιώσιμη ανάπτυξη*, που προωθεί μια περισσότερο αποτελεσματική χρήση των διαθέσιμων πόρων, μέσω μιας περισσότερο «πράσινης» και ανταγωνιστικής οικονομίας. Και τρίτον, την *ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς*, δηλαδή με την ενίσχυση μιας οικονομίας με υψηλό ποσοστό απασχόλησης, εξασφαλίζοντας έτσι την κοινωνική και οικονομική, καθώς και την εδαφική συνοχή¹⁴. Αναπόφευκτα, στη πράξη όμως, οι περισσότερες δράσεις έχουν μια έντονη εστίαση σε περιβαλλοντικές και οικονομικές προτεραιότητες της βιώσιμης ανάπτυξης, δίνοντας λιγότερη σημασία στην κοινωνική διάσταση, αφού είναι πρακτικά αδύνατο να ενσωματωθούν, εξ ίσου, και οι τρεις διαστάσεις στο επιθυμητό επίπεδο (OECD, 2009).

Ωστόσο, οποιαδήποτε δέσμη δραστηριοτήτων και δράσεων υιοθετείται για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης θα πρέπει να πληροί, κατά το δυνατόν, τις παρακάτω αρχές, που συνάδουν με την σύγχρονη αντίληψη για την βιώσιμη ανάπτυξη (OECD, 2009; UNDESA, 1999). Συγκεκριμένα, οι σχετικές δραστηριότητες θα πρέπει να:

[Βλέπε Πίνακα 1: Ιδιότητες καλών πρακτικών για βιώσιμη ανάπτυξη ΟΟΣΑ & ΟΗΕ]

- Πληρούν τις προϋποθέσεις για την ικανοποίηση των στόχων που έχουν τεθεί για τη διατήρηση του περιβάλλοντος και την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη ενός τόπου.

¹⁴«Ευρώπη 2020», πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την βιώσιμη ανάπτυξη.

- Έχουν μεσοπρόθεσμο ή/και μακροπρόθεσμο ορίζοντα, ώστε να συνυπολογίζονται οι προσδοκίες και απαιτήσεις των επόμενων γενεών από την ανάπτυξη του τόπου.
- Διαθέτουν ολοκληρωμένα εργαλεία για την εμπεριστατωμένη και αξιόπιστη ανάλυση¹⁵ του αναμενόμενου οφέλους και κόστους των δράσεων που υλοποιούνται σε σχέση με τους περιβαλλοντικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς στόχους που έχουν τεθεί για τη βιώσιμη ανάπτυξη ενός τόπου.
- Διασφαλίζουν την ύπαρξη ενός ισχυρού οργάνου διακυβέρνησης που ηγείται του συντονισμού των δράσεων στο υψηλότερο δυνατό ιεραρχικά επίπεδο, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα την ευρύτερη δυνατή συμμετοχή φορέων της κοινωνίας.
- Εξασφαλίζουν την αποτελεσματική συμμετοχή και πρόσβαση στην επαρκή πληροφόρηση όλων των ενδιαφερόντων μερών καθώς και τη διαφάνεια και τη λογοδοσία σε όλα τα στάδια και επίπεδα.
- Παρέχουν ένα πλαίσιο δεικτών που μετρούν λεπτομερώς την επίτευξη των τιθέμενων στόχων, ώστε να διασφαλίζεται η ευκρίνεια στη πρόοδο των δράσεων που έχουν αναληφθεί.
- Παρέχουν ένα πλαίσιο διαδικασιών παρακολούθησης της προόδου, με σκοπό την διαρκή μάθηση και την ανατροφοδότηση ώστε, όταν και αν απαιτούνται, να υπάρχουν βελτιώσεις.

Εν κατακλείδι, η γενική προτεραιότητα είναι η ανάπτυξη νέων ιδεών και πρακτικών, ει δυνατόν, σε όλα τα επίπεδα και διαστάσεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής του τόπου, και η μετατροπή τους σε νέα προϊόντα και υπηρεσίες, λαμβάνοντας υπ' όψη, στο μέγιστο δυνατό, τις παραπάνω αρχές με σκοπό την σύλληψη και υλοποίηση δράσεων που δύνανται να χαρακτηριστούν ως καλές πρακτικές για τη βιώσιμη ανάπτυξη του τόπου.

Σε αυτή τη διαδικασία ανάπτυξης νέων ιδεών και πρακτικών, η συσσωρευμένη επιστημονική εμπειρία και γνώση των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων του τόπου, π.χ., το Πανεπιστήμιο Κρήτης, μπορούν να διαδραματίσουν καίριο ρόλο, ιδιαίτερα στο

¹⁵Η εμπεριστατωμένη ανάλυση επιδιώκει να κατανοήσει – και να συμπεριλάβει στην αξιολόγηση μιας δράσης – τις διαρκώς μεταβαλλόμενες οικονομικές, περιβαλλοντικές και κοινωνικές συνθήκες, καθώς και τους συσχετισμούς της με τη περιφερειακή στρατηγική για τη βιώσιμη ανάπτυξη.

τομέα της καινοτομίας και της έξυπνης εξειδίκευσης, αφού διαθέτουν την ικανότητα να παράγουν και να παρέχουν την απαραίτητη γνώση και την αναλυτική εμπειρία για την παραγωγή και διαμόρφωση νέων προϊόντων και υπηρεσιών, που θα οδηγήσουν στην επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης με νέους καινοτόμους τρόπους και διαδικασίες (ΟΟΣΑ, 2006). Η δε επιτυχής έκβαση τέτοιων προσπαθειών αναμφισβήτητα θα οδηγήσουν στη ενίσχυση της τοπικής ανάπτυξης και τη δημιουργία νέων και αναβαθμισμένων θέσεων εργασίας.

7. Καλές πρακτικές για τη επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης

Πριν προχωρήσουμε στη παρουσίαση σκέψεων και προτάσεων για τη σύλληψη και υλοποίηση δράσεων με σκοπό την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης στη Περιφέρεια Κρήτης, παρουσιάζονται επιλεγμένες δράσεις – ως καλές πρακτικές – οι οποίες έχουν ήδη υλοποιηθεί, ή υλοποιούνται, σε διάφορα μέρη του κόσμου, και εστιάζονται σε συναφείς τομείς με αυτούς που η Περιφέρεια Κρήτης διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα. Δηλαδή στους τομείς της εξειδικευμένης και ποιοτικής αγροτικής παραγωγής του νησιού, σε συνδυασμό με το πολυποίκιλο τουριστικό προϊόν της, που δυνητικά συμπεριλαμβάνει το πολυσχιδές φυσικό τοπίο και την πλούσια πολιτισμική κληρονομιά. Καθώς και πρακτικές που αφορούν την εισαγωγή της καινοτομίας στις υπάρχουσες δομές της κοινωνικής και οικονομικής ζωής του τόπου, αλλά και την προστασία και διατήρηση του περιβάλλοντος.

Παραδοσιακά, ο αγροτουρισμός βασιζόταν στην εγχώρια ζήτηση και ως αποτέλεσμα, η κάθε χώρα έχει διαμορφώσει τη δική της αντίληψη για τον αγροτουρισμό¹⁶. Τα τελευταία χρόνια όμως η κατάσταση αυτή έχει αλλάξει σημαντικά και η ζήτηση για τον αγροτουρισμό έχει ενισχυθεί σημαντικά σε παγκόσμια κλίμακα. Νέες τάσεις και ομάδες πελατών που ενδιαφέρονται για ένα προσωπικό καλωσόρισμα από μια αγροτική οικογένεια, την εμπειρία της ζωής στην ύπαιθρο, το νόστιμο σπιτικό φαγητό από τοπικά προϊόντα και άνετα καταλύματα – όχι κατ' ανάγκη πολυτελή - τη φύση, τη χαλάρωση, τις υπαίθριες δραστηριότητες, αλλά και την άμεση εμπειρία της τοπικής κουλτούρας

¹⁶ Μεταξύ των χωρών με τη μεγαλύτερη παράδοση, δηλαδή η Σουηδία, η Πολωνία, η Αυστρία και η Ελβετία εστιάζονται στο τουρισμό των αγροκτημάτων, η Νορβηγία συνδυάζει τουριστικές υπηρεσίες με το παραδοσιακό φαγητό, ενώ η Φινλανδία και η Εσθονία ξεχωρίζουν με τις ξύλινες κατοικίες κατασκευασμένες από κορμούς δένδρων, και που στη συγκεκριμένη περίπτωση αποτελούν την υποδομή για την παροχή τουριστικών καταλυμάτων.

και τρόπου ζωής, έχουν προσδώσει μεγαλύτερη σημασία στον αγροτουρισμό σε διεθνές επίπεδο. Η ζήτηση από υψηλού βιοτικού και μορφωτικού επιπέδου τουριστών γι' αυτού του είδους τουριστικού προϊόντος αυξάνεται διαρκώς, δημιουργώντας εξαιρετικές προοπτικές για την ανάπτυξη ενός σύνθετου αγροτουριστικού προϊόντος, που θα ικανοποιεί τη σημερινή και μελλοντική ζήτηση.

Σε κάθε περίπτωση, οι χώρες που εστιάζουν στον αγροτουρισμό έχουν την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης στο επίκεντρο των προσπαθειών τους. Δεν προσφέρουν μόνο διαμονή, αλλά συνδυάζουν και άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία, σε μεγάλο βαθμό, μοναδικά για την περιοχή, που είναι ελκυστικά στον επισκέπτη της περιοχής τους, αλλά πάντοτε σε αρμονία με το φυσικό περιβάλλον και με τέτοιο τρόπο, που διασφαλίζεται η βιώσιμη ανάπτυξη του τόπου. Μέσω αυτής της ολοκληρωμένης προσέγγισης, παραδοσιακά αγροτικές περιοχές έχουν καταφέρει να παρέχουν ένα υψηλού επιπέδου ολοκληρωμένο τουριστικό προϊόν συνυφασμένο με τη προ υπάρχουσα αγροτική οικονομία της περιοχής.

Επομένως, φαίνεται ότι είναι εφικτό να αναπτυχθούν πολλά διαφορετικά και ενδιαφέροντα τουριστικά προϊόντα με βάση τα συγκεκριμένα και εγγενή συγκριτικά πλεονεκτήματα της κάθε περιοχής και του κάθε χωριού. Ένα μεγάλο πλεονέκτημα του αγροτουρισμού είναι η ύπαρξη της προσωπικής επαφής του πελάτη με τον τοπικό πάροχο, ο οποίος γνωρίζει τα πάντα σχετικά με τα χαρακτηριστικά της περιοχής και τις δυνατότητες για αναψυχή στην περιοχή, καθώς και να φέρει τον επισκέπτη σε επαφή με τις τοπικές συνταγές, τα προϊόντα της περιοχής, και τις τοπικές παραδοσιακές γιορτές και εκδηλώσεις και έτσι να παρέχει ένα σύνθετο τουριστικό προϊόν, που ταυτόχρονα συμβάλλει στη βιώσιμη και ισορροπημένη ανάπτυξη ενός τόπου.

7.1 Τοπικό μικρό-δίκτυο αλπικού τουρισμού¹⁷

Το συγκεκριμένο έργο αναπτύχθηκε ως πιλοτικό πρόγραμμα στην ελβετική πλευρά των Άλπεων, με απώτερο στόχο να δημιουργήσει ένα δίκτυο παρόχων προϊόντων και υπηρεσιών περιμετρικά των Άλπεων συμπεριλαμβάνοντας έτσι τη γαλλική και ιταλική πλευρά της οροσειράς. Το έργο προωθεί την αυθεντική ανακάλυψη του φυσικού, πολιτιστικού και κοινωνικού πλούτου της περιοχής. Γι' αυτό το λόγο, σχεδιάστηκαν

¹⁷www.autourdumontblanc.com

δύγλωσσοι χάρτες με τα μονοπάτια που ενδείκνυνται για πεζοπορία, ταυτόχρονα παρουσιάζοντας τους τόπους κατά το μήκος των διαδρομών και τι διαθέτουν για τον επισκέπτη, καθώς και την προσβασιμότητα τους με τη δημόσια συγκοινωνία.

Πέρα από αυτό το τριγωνικό δίκτυο, η καινοτομία αυτής της δράσης έγκειται στη δημιουργία ενός δικτύου μεταξύ μικρής κλίμακας τοπικών επιχειρήσεων στον αγροτικό τομέα (παραγωγοί τοπικών προϊόντων – κυρίως τυριά, γιαούρτια, μέλι, μαρμελάδες και κρασί), στο τουριστικό τομέα (μικροί παραδοσιακοί ξενώνες, και ορεινά καταφύγια), στη σίτιση (μικρά εστιατόρια και μαγειρεία), και στο πολιτισμό (μικρά μουσεία και γκαλερί, καμπαναριά, μύλοι, κλπ), προκειμένου να δημιουργηθεί ένα βιώσιμο τουριστικό προϊόν, ως συμπληρωματική λύση ανάδειξης της περιοχής, αλλά και της δραστηριοποίησης του τοπικού πληθυσμού και σε άλλους τομείς οικονομικής δραστηριότητας.

Μια τέτοια εις βάθος εστίαση στα τοπικά χαρακτηριστικά και πλεονεκτήματα, βοηθά την ανάπτυξη της περιοχής και των κατοίκων της. Πρόκληση παραμένει η βιωσιμότητα του δικτύου, αφού η επιτυχία του εξαρτάται από τη δέσμευση, τη διαθεσιμότητα και την ικανότητα των συμμετεχόντων στη επωφελή διαχείριση του δικτύου από αυτούς.

7.2 Το μονοπάτι των Άλπεων¹⁸

Το μονοπάτι των Άλπεων (*Via Alpina*) είναι ένα από τα μεγαλύτερα και πιο όμορφα υπάρχοντα μονοπάτια για πεζοπορία. Συνολικά το μονοπάτι εκτείνεται για περίπου 5,000 χιλιόμετρα και διαθέτει 342 σημεία αναφοράς. Επίσης εκτείνεται σε τουλάχιστον επτά διαφορετικές χώρες ξεκινώντας από τη Σλοβενία κοντά στη Τεργέστη, διερχόμενο από την Αυστρία, τη Γερμανία, το Λιχτενστάιν, την Ελβετία, την Ιταλία και τη Γαλλία καταλήγοντας κοντά στις παγκοσμίου φήμης παραλίες του Μονακό.

Ένας από τους κύριους στόχους για την δημιουργία της διαδρομής ήταν να συμβάλει στη διατήρηση των ξεχωριστών τοπικών πολιτισμών που υπάρχουν στην οροσειρά των Άλπεων. Κατά τη διαδρομή, ο επισκέπτης μπορεί να επιλέξει διάφορους χώρους για ξεκούραση, από υπαίθριες κατασκηνώσεις, μέχρι μικρά χωριάτικα σπιτάκια.

¹⁸www.via-alpina.org

7.3 Το χωριό – ξενοδοχείο

Το *Albergo Diffuso*¹⁹ είναι ένα ιδιαίτερος τύπος ξενοδοχείου που σχεδιάστηκε για να προσφέρει στους επισκέπτες του μια μοναδική εμπειρία. Ενώ παρέχει όλες τις υπηρεσίες των παραδοσιακών ξενοδοχείων (ρεσεψιόν, εστιατόριο, κοινόχρηστους χώρους, κλπ), τα δωμάτια του είναι διάσπαρτα εντός ενός χωριού, δίνοντας έτσι την αίσθηση στον επισκέπτη ότι διαμένει στο χωριό. Τα δωμάτια ή/και διαμερίσματα του ξενοδοχείου είναι μέσα σε κτίσματα ιστορικής σημασίας, που έχουν αποκατασταθεί σύμφωνα με την τοπική αρχιτεκτονική προσδίδοντας έτσι μια έντονη αίσθηση εντοπιότητας.

Η καινοτομία αυτή εφαρμόστηκε αρχικά το 1982 στην *Carnia*, που βρίσκεται στην ιταλική περιφέρεια *Friul Venezia Giulia* με στόχο την ανάκτηση χωριών που καταστράφηκαν από το σεισμό του 1976. Τα κύρια πλεονεκτήματα του χωριού – ξενοδοχείου σε σύγκριση με τα παραδοσιακά ξενοδοχεία είναι ότι: [α] δημιουργεί ένα υψηλής ποιότητας τουριστικό προϊόν εναρμονισμένο με την περιοχή, [β] δεν δημιουργεί αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον αφού δεν κατασκευάζεται κάτι καινούριο, αλλά αποκαθίστανται υφιστάμενα κτίρια με σύγχρονο τρόπο, [γ] βοηθά στην ανάπτυξη της τοπικής τουριστικής προσφοράς δημιουργώντας υποδομές μετατρέποντας υπάρχοντα κτίσματα, [δ] αυξάνει την προσφορά τουριστικών καταλυμάτων σε χωριά και οικισμούς και [ε] συμβάλει στην μη εγκατάλειψη και ερήμωση τους.

Η προσέγγιση θεωρήθηκε επιτυχής και κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών έχουν δημιουργηθεί πολλές παραλλαγές, που επίσης παρέχουν δωμάτια σε ιδιωτικές κατοικίες όπου ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να γευτεί τοπικά φαγητά και να μάθει για τον τοπικό πολιτισμό, συναναστρεφόμενος με μέλη της τοπικής κοινωνίας²⁰.

7.4 Οι γεύσεις των βουνών²¹

Περισσότερα από 88 πολύ μικρά καταστήματα στις Άλπεις συμμετέχουν στο πρόγραμμα με τίτλο «γεύσεις των βουνών». Ο στόχος της πρωτοβουλίας είναι η

¹⁹www.albergodiffusosauris.com/en/home

²⁰www.alberghidiffusi.it/en, www.albergodiffuso.it, www.albergodiffusolauco.it

²¹www.alpenverein.de/huetten-wege-touren/huetten/huettenkampagnen/umwelt-kampagnen-entwicklung_aid_10220.html

διατήρηση και η διάδοση της γαστρονομικής κουλτούρας των βουνίσσιων περιοχών και η προώθηση της τοπικής οικονομίας. Οι συμμετέχοντες έχουν δεσμευτεί να προσφέρουν ένα τουλάχιστον κύριο πιάτο, ένα χορτοφαγικό γεύμα, και ένα μη αλκοολούχο και ένα αλκοολούχο ποτό με υλικά που προέρχονται από την τοπική παραγωγή. Στην πράξη, πολλά από τα καταστήματα προσφέρουν πολύ περισσότερα τοπικά προϊόντα, για παράδειγμα, χωριάτικο ψωμί, βούτυρο, αρωματικά βότανα, βουνίσιο τυρί, και λικέρ. Προετοιμασμένα εκ των προτέρων τα προϊόντα προσφέρονται σε οποιοδήποτε ενδιαφερόμενο – τα περισσότερα δε είναι προϊόντα βιολογικής παραγωγής.

Η υλοποίηση του προγράμματος εξασφαλίζει ένα επιπλέον εισόδημα για τους ορεσίβιους αγρότες, βοηθώντας έτσι στη διατήρηση και συνοχή του τυπικού αλπικού ορεινού τοπίου. Τα καταστήματα που συμμετέχουν στο πρόγραμμα, έχουν αναρτημένη μια οβάλ ετικέτα με το σήμα της αγελάδας, υποδηλώνοντας ότι είναι συμβεβλημένα μέλη και διαθέτουν προς πώληση και άλλα αντικείμενα όπως ποτήρια, φλυτζάνια, κουβέρτες και λοιπά που επίσης φέρουν την ίδια ετικέτα.

Οι διοργανωτές του προγράμματος, τρεις τοπικοί ορειβατικοί σύλλογοι, προσπαθούν να βελτιώσουν την επικοινωνιακή στρατηγική του προγράμματος και να διατηρήσουν και να βελτιώσουν την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, αφού το πρόγραμμα έχει κριθεί ικανοποιητικά επιτυχές κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του.

7.5 Το πρόγραμμα “Red Rooster”²²

Η γεωργία ήταν ανέκαθεν πολύ σημαντική για την περιοχή του νότιου Tyrol (Αυστρία)²³, με αμπελώνες και οπωρώνες να φθάνουν μέχρι τα 1,000 μέτρα υψόμετρο. Τα περισσότερα αγροκτήματα που βρίσκονται άνω των 1,000 μέτρων είναι κτηνοτροφικές μονάδες που παράγουν γαλακτοκομικά προϊόντα.

Όμως οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις είναι μικρής κλίμακας, κάτι που σημαίνει ότι γίνεται διαρκώς δυσκολότερο για τους τοπικούς αγρότες να βιοπορίζονται μόνο από τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Οι περισσότεροι αγρότες θεωρούν ότι είναι απαραίτητο

²²<http://www.redrooster.it/en/>

²³ Το ένα τρίτο της συνολικής έκτασης του νότιου Tyrol στην Αυστρία αποτελείται από καλλιεργήσιμη γεωργική γη, που όντως εκτός από τις δασικές εκτάσεις και αυτών που τελούν υπό αγρανάπαυση. Ο συνολικός αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, από τη μικρότερη μέχρι τη μεγαλύτερη, είναι περίπου 26,500, συμπεριλαμβανομένων και 12,800 βουστασιών.

να έχουν κάποιο πρόσθετο εισόδημα από μη γεωργικές δραστηριότητες, λόγω της πτώσης των τιμών των προϊόντων τους και επομένως της συρρίκνωσης των εισοδημάτων τους από τη γεωργία και την κτηνοτροφία.

Έτσι δημιουργήθηκε το πρόγραμμα “Red Rooster” με στόχο να στηρίζει τους τοπικούς αγρότες δημιουργώντας ευκαιρίες που υπόσχονται επιπλέον έσοδα, και ταυτόχρονα να εξασφαλίζει τη βιώσιμη διατήρηση και ανάπτυξη του αγροτικού τρόπου ζωής. Το πρόγραμμα συνδυάζει επιτυχώς τη γεωργία και την κτηνοτροφία με τον τουρισμό και προσφέρει πιστοποιημένες διακοπές σε αγροκτήματα. Δημιουργήθηκε από τον τοπικό αγροτικό συνεταιρισμό το 1999 και έκτοτε λειτουργεί επιτυχώς.

Έχουν δε θεσπιστεί αυστηρά κριτήρια τα οποία παρακολουθούνται και αξιολογούνται σε τακτά χρονικά διαστήματα εξασφαλίζοντας έτσι οικονομική ευμάρεια για τους αγρότες της περιοχής και την βιώσιμη ανάπτυξη των αγροτικών δραστηριοτήτων της περιοχής με την προσέλκυση υψηλής ποιότητας τουρισμού.

Τα πέντε παραπάνω παραδείγματα συνδυάζουν τα αγροτικά και τουριστικά προϊόντα διαφόρων περιοχών, και αποτελούν καλές πρακτικές, που ενδεχομένως θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη από κάθε ενδιαφερόμενο, αφού επίσης αναδεικνύουν τις επιπτώσεις του συνδυασμού μεταξύ αγροτικού τομέα και του τομέα του τουρισμού στις τοπικές κοινωνίες, π.χ., τη δημιουργία θέσεων εργασίας και την προστιθέμενη αξία στην περιοχή μεταξύ άλλων θετικών επιπτώσεων που αφορούν την οικονομική και κοινωνική συνοχή των εν λόγω περιοχών.

Από ότι φαίνεται, ο αγροτουρισμός συμβάλλει σημαντικά στη βιώσιμη ανάπτυξη μιας περιοχής, αφού βασίζεται στις υπάρχουσες αγροτικές υποδομές, και ταυτόχρονα συμβάλλει στη βελτίωση της διαβίωσης του τοπικού πληθυσμού. Εκτός από τη διάθεση καταλυμάτων, οι πάροχοι τουριστικών υπηρεσιών έχουν ταυτόχρονα την ευκαιρία να διαθέσουν τα αγροτικά προϊόντα τους, όχι μόνο στους τουρίστες, αλλά και στις τοπικές επιχειρήσεις εστίασης και διάθεσης τροφίμων²⁴. Ο τουρισμός, επίσης, δημιουργεί συνέργειες με άλλους οικονομικούς τομείς, όπως το εμπόριο και τις κατασκευές, που

²⁴ Για παράδειγμα, στην Αυστρία, η πρωτοβουλία “Genuss Region Österreich” υποστηρίζει την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ του τουρισμού, της γαστρονομίας, της γεωργίας, της κτηνοτροφίας και του εμπορίου. Συνδέοντας τα τοπικά αγροτικά προϊόντα με την τοπική διαδικασία παραγωγής και διάθεσης τους προωθούνται οι τοπικές σπεσιαλιτέ και έτσι γίνονται ευρύτερα γνωστά στους εν δυνάμει καταναλωτές τους (<http://www.genuss-region.at/>).

επωφελούνται σε μεγάλο βαθμό από την αυξανόμενη ζήτηση για τουριστικές δραστηριότητες²⁵.

Θεωρείται ως δεδομένο ότι η πορεία προς την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης δεν είναι ευθύγραμμη, αλλά ούτε και προδιαγεγραμμένη. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο και προκειμένου να αποφεύγονται ανεπιθύμητες καθυστερήσεις στην υλοποίηση διαφόρων δράσεων και παλινδρομήσεις, εξαιτίας ελλείματος επαρκούς πληροφόρησης, ή διαρθρωτικών αδυναμιών, ή συγκρούσεων μεταξύ συγκεκριμένων στόχων, κρίνεται απαραίτητη η διαμόρφωση μεθόδων εκτίμησης και αξιολόγησης της προόδου που επιτελείται προς την επίτευξη της βιωσιμότητας, μέσω της χρήσης διαφορετικών εργαλείων ανάλυσης δεδομένων και εξαγωγής συμπερασμάτων. Αυτά τα εργαλεία δε δύνανται να χρησιμοποιηθούν στην επαναδιαμόρφωση πολιτικών βασισμένων σε αξιόπιστες και καλά επεξεργασμένες και τεκμηριωμένες πληροφορίες (ΕΚΠΑΑ, 2003). Το επόμενο παράδειγμα αναδεικνύει μια καλή πρακτική που αφορά την επιστάμενη παρακολούθηση της πορείας προς τη βιώσιμη ανάπτυξη ενός νησιού.

7.6 Ο οικολογικός δήμος του Gotland²⁶

Η προστασία του περιβάλλοντος έχει μεγάλη σημασία για τους κατοίκους του νησιού και η δημοτική αρχή έχει δεσμευθεί ότι μέσα σε μια γενιά το νησί θα έχει πλήρως εναρμονιστεί με τις αρχές της αειφορίας και θα αποτελεί ζώνη μηδενικών εκπομπών²⁷, ενώ η βιωσιμότητα πρέπει να αντανακλάται στη δομή της κοινότητας, στη χρήση γης, του νερού και της ανακύκλωσης. Κάθε κάτοικος του νησιού καθίσταται υπεύθυνος για την βιωσιμότητα του και ενθαρρύνεται από την κοινότητα να συμβάλει προς αυτή την κατεύθυνση ενεργά.

²⁵ Από την άλλη πλευρά δεν μπορεί κάποιος να παραβλέψει το γεγονός ότι υπάρχουν και αρνητικές επιπτώσεις όπως τη δημογραφική πίεση που ασκείται σε περιόδους αιχμής και οι σημαντικές εποχικές διακυμάνσεις της απασχόλησης. Επιπλέον, η επιτυχία του αγροτουριστικού προϊόντος έχει μοιραία οδηγήσει σε αύξηση του κόστους διαβίωσης και της αξίας της αγροτικής γης, καθώς επίσης και σε κοινωνικές εντάσεις, σε περιπτώσεις που ο αριθμός των τουριστών είναι δυσανάλογος σε σύγκριση με τον αριθμό του τοπικού πληθυσμού.

²⁶ Το νησί *Gotland* βρίσκεται στο μέσο της Βαλτικής Θάλασσας και απέχει 90 χλμ. από τη Σουηδία – στην οποία και ανήκει – και 130 χλμ. από τις χώρες της Βαλτικής. Ο δήμος δημιουργήθηκε το 1971 από τη συνένωση 12 αγροτικών δήμων και των πόλεων *Visby* και *Slite*. Αριθμεί περίπου 60,000 κατοίκους, εκ των οποίων 23,000 ζουν στη μεσαιωνική πρωτεύουσα *Visby*. Το νησί δέχεται 700,000 επισκέπτες ετησίως, κυρίως από τη Σουηδία και τη Γερμανία, ενώ το 1999 κέρδισε το βραβείο καλύτερου προορισμού στη Σουηδία. Στο νησί δραστηριοποιούνται 6,800 επιχειρήσεις, μεταξύ των οποίων βιομηχανίες τσιμέντου, ξύλου και κατασκευής σκαφών. Ιδιαίτερα αναπτυγμένος είναι ο τομέας των υπηρεσιών και ιδιαίτερα της εκπαίδευσης και της υγείας – πρόνοιας, ενώ ο μεγαλύτερος εργοδότης είναι η δημοτική αρχή, μέσω της οποίας απασχολούνται περίπου 7,000 άτομα. Ο τουρισμός και η γεωργία αποτελούν τις σημαντικότερες πηγές εσόδων για το νησί.

²⁷ *Zero Emission Zone*

Η πορεία προς τη βιώσιμη ανάπτυξη του δήμου *Gotland* ξεκίνησε το 1992 με τη πρώτη δέσμευση από το Δήμο να ακολουθήσει τις αρχές της Ατζέντα 21 και να καταστεί οικολογικός δήμος. Το 1995 ψηφίστηκε από το δημοτικό συμβούλιο το κείμενο εργασίας «Όραμα 2010», ένα σημαντικό έγγραφο για τη σύνταξη του οποίου έγιναν ειδικές συνεδριάσεις του δημοτικού συμβουλίου και συναντήσεις εργασίας με όλους τους εμπλεκόμενους φορείς. Η ενέργεια, ο τουρισμός, η γεωργία, τα απόβλητα και το υδατικό δυναμικό αποτελούν ζητήματα πρώτης προτεραιότητας για την κοινότητα του νησιού (*Gotland Commune*, 1998).

Ιδιαίτερο βάρος δίνεται στην ευαισθητοποίηση του τοπικού πληθυσμού και ειδικότερα των νέων, μέσω προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, που επικεντρώνονται στα πλεονεκτήματα της χρήσης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας καθώς και της ανακύκλωσης. Τα περισσότερα δε εξ αυτών πραγματοποιούνται εκτός των αιθουσών διδασκαλίας. Επίσης στο νησί, ο αγροτουρισμός είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένος και η διαμονή σε αγροτικά καταλύματα είναι αρκετά δημοφιλής, καθώς επίσης η συμμετοχή σε ταξίδια με οικολογικό προσανατολισμό που διοργανώνουν τοπικά ταξιδιωτικά γραφεία. Την εικόνα του οικολογικά προσανατολισμένου δήμου συμπληρώνουν η ευρεία χρήση βιοκαυσίμων, και η χρήση ακάθαρτων νερών σε ειδικές οικιακές δεξαμενές, στην οποία συμμετέχει το 15-20% των κατοίκων του νησιού. Ο Δήμος δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και στη μείωση κατανάλωσης φυσικών πόρων. Ήδη το 40% της ενέργειας προέρχεται από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, ενώ ο στόχος είναι ως το 2025 το 100% της ενέργειας του νησιού να προέρχεται από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

Το νησί χρησιμοποιεί ένα σύστημα 12 δεικτών, οι οποίοι υιοθετήθηκαν από την Εθνική Ένωση Σουηδικών Οικολογικών Δήμων. Ο στόχος που έχει τεθεί είναι να παρακολουθείται η ανάπτυξη και να αναπτύσσονται δείκτες σχετικοί με τη βιωσιμότητα, εναρμονισμένοι με τους εθνικούς δείκτες²⁸. Η έκθεση με τους 12 περιβαλλοντικούς δείκτες ενσωματώνεται στον ετήσιο οικονομικό απολογισμό και στις δραστηριότητες του δήμου.

²⁸Οι δείκτες που χρησιμοποιούνται από το δήμο είναι οι εξής: [α] εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα, [β] ποσότητα επικίνδυνων αποβλήτων, [γ] ποσοστό βιολογικά καλλιεργημένης γης, [δ] ποσοστό δασοκάλυψης, [ε] ποσοστό προστατευόμενων περιοχών, [στ] συγκέντρωση οικιακών αποβλήτων για ανακύκλωση, [ζ] συνολικό ποσοστό οικιακών αποβλήτων, [η] ποσοστό βαρέων μετάλλων στα απόβλητα, [θ] ποσοστό χρήσης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, [ι] καταναλώσιμη ενέργεια για μεταφορές, [ια] δαπάνες αγοράς βιολογικών προϊόντων, και [ιβ] ποσοστό οικολογικά πιστοποιημένων σχολείων και ημερήσιων κέντρων φροντίδας.

Εν κατακλείδι, ο στόχος της αειφόρου διαχείρισης, τον οποίο έθεσε η δημοτική αρχή, έγινε κοινός στόχος κάθε οργάνωσης, επιχείρησης και κατοίκου του νησιού. Παρόλο που τον επιτελικό ρόλο κατέχει η δημοτική αρχή, η κοινωνία των πολιτών διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην επίτευξη των στόχων που έχουν τεθεί.

Το επόμενο παράδειγμα παρουσιάζεται ως καλή πρακτική που εμπίπτει στη σφαίρα της κοινωνικής ανάπτυξης και αποτελεί παρεπόμενο της οικονομικής ανάπτυξης μιας περιοχής.

7.7 Παιδική μέριμνα στο τουριστικό τομέα (ProFiT – Pro-family in tourism)²⁹

Παρά το γεγονός ότι ο τουρισμός έχει δημιουργήσει ένα σημαντικό αριθμό θέσεων εργασίας για εργαζόμενους γονείς στη περιοχή του Τυρόλου, τα ωράρια των παιδικών σταθμών δεν ήταν συντονισμένα με αυτά που ισχύουν στις άμεσα συνδεδεμένες με τον τουρισμό επιχειρήσεις.

Το πρόγραμμα ξεκίνησε το Μάιο 2010 με βασική επιδίωξη την βελτίωση των υπηρεσιών φροντίδας των παιδιών των οποίων οι γονείς απασχολούνται στο τομέα του τουρισμού. Το πρόγραμμα προσφέρει ευέλικτα ωράρια στους παιδικούς σταθμούς που απευθύνονται σε παιδιά από 2 μέχρι 10 ετών και προέρχονται από οικογένειες που οι γονείς τους εργάζονται στο τουριστικό τομέα, και καλύπτει τις καθημερινές, τα Σαββατοκύριακα, αλλά και τις περιόδους των σχολικών διακοπών. Επίσης παρέχει δωρεάν μετακίνηση των παιδιών από και προς τους παιδικούς σταθμούς.

8. Σκέψεις και προτάσεις για την Περιφέρεια Κρήτης

Η κομβική γεωγραφική θέση της Κρήτης αποτελεί ένα μεγάλο συγκριτικό πλεονέκτημα στην ανάπτυξη πολιτικών και δράσεων που αφορούν την(βιώσιμη) ανάπτυξη του νησιού σε διάφορα επίπεδα και τομείς, αφού την καθιστούν ελκυστική για επενδύσεις σε τομείς που έχουν την δυνατότητα να προσδώσουν ώθηση στη προσπάθεια επίτευξης της βιώσιμης ανάπτυξης. Περαιτέρω, η ύπαρξη υψηλού επιπέδου ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, που εξειδικεύονται στην έρευνα και στην ανάπτυξη νέων

²⁹www.tourismus-profit.eu

τεχνολογιών δύναται να συμβάλλει καθοριστικά στην σύλληψη και εφαρμογή καινοτομικών δράσεων σε ποικίλους τομείς της τοπικής οικονομίας.

Ο απώτερος στόχος είναι η ανασυγκρότηση του παραγωγικού ιστού με νέα πρότυπα, που θα οδηγούν στην αναγέννηση και αναδιάρθρωση της τοπικής οικονομίας, ιδιαίτερα αυτή τη κρίσιμη περίοδο, με τις εμφανέστατες αρνητικές συνέπειες της παρατεταμένης οικονομικής κρίσης και την συσσώρευση των θυμάτων της κρίσης που έχουν αρχίσει και αναζητούν καταφύγιο και θέσεις εργασίας στην οικονομία της υπαίθρου και πάλι. Σε αυτή τη συγκυρία, η κύρια επιδίωξη θα μπορούσε να είναι ο συγκερασμός της παραγωγής μιας ξεχωριστής και ιδιαίτερα υψηλής ποιότητας αγροτικών προϊόντων³⁰ με τον αυξανόμενο μαζικό και θεματικό τουρισμό υψηλού επιπέδου που προσφέρει το νησί, καθώς και με τον φυσικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλούτο του. Κατά την άποψη μας, η κατάλληλη μεθόδευση αυτών των συγκριτικών πλεονεκτημάτων που διαθέτει η Κρήτη αποτελεί μονόδρομο στην προσπάθεια για μια εξωστρεφή βιώσιμη ανάπτυξη στο νησί.

Όμως για την επίτευξη του παραπάνω απώτερου στόχου απαιτείται κοινή συντονισμένη προσπάθεια, για την το κατά δυνατό μεγιστοποίηση των αποτελεσμάτων πρωτοβουλιών που θα ληφθούν για τη βιώσιμη ανάπτυξη του τόπου. Με άλλα λόγια, απαιτείται ολοκληρωμένη προσέγγιση και στενή συνεργασία μεταξύ της περιφερειακής αυτοδιοίκησης, των κρατικών αποκεντρωμένων αρχών, των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων και των τοπικών κοινωνικών φορέων και οργανώσεων πολιτών για να υπάρξει από αποτέλεσμα και να βρεθούν εποικοδομητικές λύσεις.

Εξυπακούεται ότι η προσήλωση στις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης θα διέπουν οποιαδήποτε απόφαση και ενέργεια που στοχεύει στην εξασφάλιση της οικονομικής αποτελεσματικότητας, της κοινωνικής συνοχής, και την οικολογική ισορροπία τοποθετώντας έτσι τη βιώσιμη ανάπτυξη στο επίκεντρο του αναπτυξιακού σχεδιασμού της Περιφέρειας Κρήτης.

Με αυτά τα δεδομένα κατά νου, προχωρούμε στην παρουσίαση κάποιων προτάσεων που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην επιτυχή υλοποίηση σχετικών δράσεων. Θα μπορούσαμε να παραθέσουμε πολλά και διάφορα, αλλά περιοριζόμαστε σε κάποια βασικά, τουλάχιστον σε αυτή τη φάση, και προσδοκούμε σε περαιτέρω συνεργασία και

³⁰ Που αποτελούν τη βάση της διάσημης πλέον κρητικής δίαιτας.

συζήτηση, ώστε να συμβάλλουμε όσο το δυνατόν περισσότερο στην υλοποίηση μιας στρατηγικής που αποβλέπει στην βιώσιμη ανάπτυξη του νησιού.

8.1 Συντονιστική ομάδα

Ο τουρισμός και η αγροτική παραγωγή ως οικονομικές δραστηριότητες δεν μπορούν να απομονωθούν από άλλα συναφή και αλληλένδετα ζητήματα όπως ο χωροταξικός σχεδιασμός, η διαχείριση των υδάτων, της ενέργειας, των μεταφορών, κλπ. Ως εκ τούτου, είναι αναγκαίο να υπάρχει διαρκής διάλογος μεταξύ των εκπροσώπων όλων των εμπλεκόμενων φορέων, τόσο σε τοπικό, όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. Επιπλέον, όλοι οι ενδιαφερόμενοι – καθώς και οι πιθανώς θιγόμενοι – θα πρέπει να συμμετέχουν σε διάφορα επίπεδα, π.χ., οι δημόσιοι φορείς λήψης αποφάσεων και παροχής σχετικών αδειών και άλλων νομιμοποιητικών εγγράφων, οι προμηθευτές του τουρισμού, οι παραγωγοί αγροτικών προϊόντων, καθώς και οι κάτοικοι, αφού ένα μεγάλο μέρος των πιθανών μελλοντικών αποτελεσμάτων θα εξαρτηθεί από την αποδοχή και τη δέσμευση τους στην υλοποίηση μιας σειράς προτάσεων και δράσεων.

Επομένως προτείνεται η δημιουργία μιας συντονιστικής ομάδας που θα κατευθύνει, θα διαχειρίζεται και θα διευκολύνει την υλοποίηση καινοτόμων δράσεων, που αποσκοπούν στη βιώσιμη ανάπτυξη του τόπου. Η συντονιστική ομάδα θα έχει την ευθύνη να παρακολουθεί την εξέλιξη καινοτόμων δράσεων και να αξιολογεί, καθώς και να κατανοεί επαρκώς τις επιπτώσεις των καινοτόμων δράσεων που υλοποιούνται, σε προσυμφωνημένα τακτά χρονικά διαστήματα. Η ομάδα θα έχει επίσης την ευθύνη να παρουσιάζει τα αποτελέσματα στην τοπική κοινωνία, να τα αιτιολογεί, να επιλύει διαφορές που μοιραία θα προκύπτουν και να συμβιβάζει συγκρουόμενα συμφέροντα με απώτερο στόχο την μεσοπρόθεσμη ευημερία της Περιφέρειας συνολικά. Εν τέλει, ο σκοπός του οργάνου θα είναι να αμβλύνει τυχόν αρνητικές επιδράσεις προτείνοντας εναλλακτικές για την κατά το δυνατό μείωση τους, εντός ενός συναινετικού πλαισίου μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων μερών.

Η ανάγκη για την ύπαρξη τεκμηριωμένης ανάλυσης, βασισμένης σε προκαθορισμένους και προσυμφωνημένους δείκτες, και αξιολόγησης των αποτελεσμάτων που επιτυγχάνονται εντός προκαθορισμένων χρονικών ορίων, αναδεικνύει την ανάγκη εμπλοκής ενός, ή περισσότερων, φορέα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που θα αναλάβει την ευθύνη της διαδικασίας αυτής. Η ανάγκη αυτή καθίσταται ακόμη περισσότερο

επιτακτική, αφού αναμένεται ότι θα υπάρξουν λάθη και αστοχίες, στην υλοποίηση καινοτόμων δράσεων που κατά το πλείστον κινούνται σε αχαρτογράφητα και πρωτόγνωρα πεδία, λόγω της φύσης τους. Περαιτέρω, η ανάληψη της ευθύνης από ένα πανεπιστημιακό φορέα να παρέχει αξιόπιστα και αμερόληπτα στοιχεία και δεδομένα, ενισχύει ποιοτικά το πλαίσιο του διαρκούς διαλόγου μεταξύ των τοπικών κοινωνικών φορέων για την επιτυχία, ή ενδεχομένως, αποτυχία των υλοποιούμενων καινοτόμων δράσεων³¹.

Τέτοιου τύπου θεσμοί έχουν εφαρμοστεί σε αρκετές περιοχές, όπου υλοποιούνται καινοτόμες και ρηξικέλευθες δράσεις με σκοπό να διαχειριστούν και να κατανοήσουν συστήματα που τελούν υπό μετάλλαξη και να αξιολογήσουν τα αποτελέσματα εφαρμογής τους στην επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης. Αυτού του τύπου οι θεσμοί έχουν εξελιχθεί σε μια εναλλακτική μορφή διακυβέρνησης λόγω της ανάγκης της πολιτικής διαχείρισης της προσαρμοστικότητας των σύνθετων και πολύ-επίπεδων επιπτώσεων που μοιραία απορρέουν από την υλοποίηση καινοτόμων και ρηξικέλευθων δράσεων (Swenson et al, 2010).

Στη συγκεκριμένη περίπτωση το συντονιστικό όργανο θα πρέπει να εκπροσωπείται στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο στη Περιφέρεια και να συμπεριλαμβάνει όλους αυτούς τους φορείς που παίζουν ρόλο όχι μόνο στη διαμόρφωση των δράσεων προς υλοποίηση, αλλά και αυτούς που έχουν λόγο να εκφέρουν στην εξέλιξη τους με βάση τα αποτελέσματά τους. Με άλλα λόγια, εκπρόσωποι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, κατά κύριο λόγο από τους τομείς της έρευνας (τεχνολογικής και κοινωνικής) και της εφαρμοσμένης τεχνολογίας, εκπρόσωποι οργανώσεων του ιδιωτικού τομέα, κατά κύριο λόγο από τον τουριστικό και αγροτικό τομέα, εκπρόσωποι από τους τομείς των μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών, και από φορείς της κοινωνίας των πολιτών,

³¹Για παράδειγμα στο νησί *Guernsey*, του Ηνωμένου Βασιλείου, οι τοπικές αρχές και φορείς συνεργάζονται με διεθνείς και περιφερειακούς κυρίως οργανισμούς και επιστημονικά ιδρύματα, τα οποία διαθέτουν την απαραίτητη τεχνογνωσία σε θέματα βιώσιμης ανάπτυξης, αλλά και χρήσης συγκεκριμένων δεικτών για την παρακολούθηση της βιωσιμότητας (ISTOS, 2005), για να δημιουργήσουν δείκτες παρακολούθησης και αξιολόγησης καινοτόμων δράσεων. Οι βασικοί δείκτες αναφέρονται στις εξής κατηγορίες: πληθυσμός, υγεία, εκπαίδευση, κοινωνική συμμετοχή, νοικοκυριά, έγκλημα, οικονομική απόδοση, κατανάλωση ενέργειας, μεταφορές, ανάπτυξη εργατικού δυναμικού, βιοποικιλότητα, ατμοσφαιρική ρύπανση, υδατική ρύπανση, υδάτινοι πόροι, χρήση γης, οικιακά και εμπορικά απόβλητα. Αργότερα προστέθηκαν δείκτες που μετρούν τη διασύνδεση και τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ της οικονομίας, της κοινωνίας και του περιβάλλοντος (ETNA, 2005). Η παρουσίαση δε των αποτελεσμάτων των δεικτών μέτρησης γίνεται μέσω της χρήσης μετρητών υπό τη μορφή πυξίδας και τις ενδείξεις «καλύτερος», «χειρότερος», «σταθερός», και «άγνωστο» (Policy Council, 2005). Τα στατιστικά στοιχεία που συγκεντρώνονται γι' αυτούς τους δείκτες δημοσιεύονται στην ετήσια έκθεση "*Sustainable Guernsey*", η οποία παράλληλα με τη δημοσίευση του σχεδίου πολιτικής και πόρων (*Policy and resource plan*) καθορίζει την ετήσια στρατηγική σχεδιασμού της τοπικής κυβέρνησης. Ιδιαίτερο βάρος δίνεται στη δημοσιοποίηση της έκθεσης μέσω των τοπικών μέσων μαζικής ενημέρωσης, και της ταχυδρομικής, αλλά και ηλεκτρονικής αποστολής της σε μεγάλο αριθμό παραληπτών.

καθώς και από εκπροσώπους της κρατικής αποκεντρωμένης διοίκησης και της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Η δημιουργία ενός τέτοιου συντονιστικού οργάνου θα συμβάλει θετικά επίσης στη διαδικασία οικοδόμησης της συλλογικής ικανότητας για την επίτευξη των απώτερων στόχων της Περιφέρειας για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η ουσιαστική και ενεργή συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας στη συζήτηση, σε όλα τα στάδια, θεωρείται θεμελιώδους σημασίας για τις προοπτικές επιτυχίας συνδυαστικών καινοτόμων δράσεων στους τομείς του τουρισμού και της αγροτικής παραγωγής για να διασφαλιστεί η βιώσιμη ανάπτυξη, αφού η διαδικασία λήψης αποφάσεων καθίσταται δεσμευτική, και έτσι περισσότερο αποτελεσματική, για όλους τους εμπλεκόμενους σε αυτήν.

8.2 Επιμόρφωση και εκπαίδευση

Σε εξαιρετικά πολύπλοκες και αβέβαιες συνθήκες, όπως στη περίπτωση εφαρμογής καινοτόμων και ρηξικέλευθων δράσεων, πέραν από τα συνηθισμένα, επιβάλλεται ο μετασχηματισμός και η προσαρμογή υπαρχόντων συστημάτων σκέψης στα νέα δεδομένα, σε νέες πηγές και τύπους γνώσης. Ο στόχος είναι η βελτίωση της ικανότητας προσαρμογής και της καινοτομίας του ευρύτερου οικονομικού και κοινωνικού συστήματος, και η απελευθέρωση του δημιουργικού δυναμικού της τοπικής κοινωνίας, αφού τα συστατικά αυτά κρίνονται ως απαραίτητη προϋπόθεση για την αύξηση της τοπικής αυτονομίας, την ενίσχυση της τοπικής συμμετοχής και της ενθάρρυνσης του τοπικού πειραματισμού με νέες τεχνολογίες, νέες μεθόδους και πρακτικές, αλλά και καινοτόμους θεσμούς.

Προς αυτήν την κατεύθυνση μπορεί να συμβάλει η επιστημονική κοινότητα, που δραστηριοποιείται εντός της Περιφέρειας Κρήτης μελετώντας, αναλύοντας και ερευνώντας το τοπικό πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο και τα τεκταινόμενα σε αυτό, αναφορικά με την βιώσιμη ανάπτυξη. Θεωρείται δεδομένο ότι το Πανεπιστήμιο Κρήτης μπορεί να συμβάλει στην προσπάθεια μέσω παροχής εξειδικευμένων μεταπτυχιακών προγραμμάτων που θα ενσωματώνουν γνώση και εμπειρία σχετικά με τη βιώσιμη ανάπτυξη, τη διακυβέρνηση, την καινοτομία, αλλά κυρίως για τις κρίσιμες πτυχές τους καθώς και της αλληλεπίδρασης τους. Το Πανεπιστήμιο είναι σε θέση επίσης να σχεδιάζει και να υλοποιεί επιμορφωτικά προγράμματα στοχευμένα σε αιρετούς και υπηρεσιακούς, που θα αναπτύσσουν και θα

εξηγούν τους λόγους για την ανάγκη νέων τρόπων και μορφών διακυβέρνησης εντός ενός νέου πλαισίου πολιτικών και δράσεων για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης μέσω καινοτόμων και ριζοσπαστικών πρακτικών, πέραν από τα καθιερωμένα.

Η Περιφέρεια Κρήτης, σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο πρέπει να σχεδιάσει ένα τουλάχιστον μεταπτυχιακό πρόγραμμα που θα αποσκοπεί στη δημιουργία στελεχών που δυνητικά θα μπορούσαν να ενταχθούν στη διαρκή προσπάθεια για την ανάπτυξη και εφαρμογή καινοτόμων πρακτικών με σκοπό την ενίσχυση μιας διαφορετικής οικονομικής ανάπτυξης που θα εμπίπτει εντός του οράματος της Περιφέρειας για την βιώσιμη ανάπτυξη. Επίσης, η Περιφέρεια Κρήτης, σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Κρήτης, πρέπει να σχεδιάσει και να υλοποιήσει ένα ευρύ πρόγραμμα επιμόρφωσης των στελεχών της, καθώς και άλλων εμπλεκόμενων φορέων, ώστε αυτά να είναι σε θέση να συλλάβουν, να κατανοήσουν και να συνδράμουν στην υλοποίηση καινοτόμων πολιτικών και δράσεων που ενισχύουν την εκπλήρωση του στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης μέσω νέων μορφών διακυβέρνησης και χρήσης καινοτόμων πρακτικών. Σε αυτήν την κατεύθυνση το υφιστάμενο Πρόγραμμα «Διακυβέρνηση, βιωσιμότητα και περιφερειακή καινοτομία» και συγκεκριμένα οι Ενότητες Εργασίας που αφορούν τόσο στο σχεδιασμό και την υλοποίηση Επιμόρφωσης αιρετών και υπηρεσιακών στελεχών, όσο και στο σχεδιασμό Μεταπτυχιακού Προγράμματος αναμένεται να παίζουν καθοριστικό ρόλο.

Τα εκπαιδευτικά και επιμορφωτικά προγράμματα που θα σχεδιαστούν και υλοποιηθούν προσεχώς θα πρέπει απαραίτητα να συμπεριλαμβάνουν ενότητες για μεθόδους ανάλυσης ρίσκου υλοποίησης νέων καινοτόμων επιχειρηματικών ιδεών, συστήματα μέτρησης και αξιολόγησης της προόδου που σημειώνουν, μεθοδολογίες και πρακτικές ανάπτυξης καινοτομικών δράσεων και ενεργειών, καθώς και για τη σημασία της καινοτομίας, ως τρόπο ανάδειξης, αλλά και ανάδειξης των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων της Περιφέρειας Κρήτης.

8.3 Καινοτομία και αγροτικός τομέας

Η αύξηση της διαφοροποίησης και της προστιθέμενης αξίας των αγροτικών προϊόντων και των σχετικών με αυτά υπηρεσιών, τόσο εντός και εκτός του γεωργικού τομέα, μέσω καινοτόμων ενεργειών είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την προώθηση της ολοκληρωμένης και βιώσιμης ανάπτυξης εντός της Περιφέρειας Κρήτης.

Η εισαγωγή της καινοτομίας ως βασικού μοχλού υποστήριξης στην πολυλειτουργικότητα των αγροτικών περιοχών και του τουρισμού, ιδιαίτερα στην υπαίθρο και ενδοχώρα του νησιού, υποστηρίζεται από την νέα αγροτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης που εστιάζει και προωθεί την καινοτομία (ΠΑΣΕΓΕΣ, 2014). Πρακτικά η νέα ΚΑΠ, σε συνδυασμό με άλλες πολιτικές ανάπτυξης των περιφερειών υποστηρίζει την εισαγωγή της καινοτομίας στον αγροτικό τομέα³².

Γι' αυτό το λόγο παρατηρείται ότι πολλά κράτη μέλη, καθώς και οι περιφερειακές αρχές προχωρούν ολοένα και περισσότερο στην μετατροπή των πολιτικών τους για την αγροτική ανάπτυξη από τον αρχικό στόχο που ήταν η διάρθρωση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που περιλαμβάνει πτυχές της διατροφικής αλυσίδας, περιβαλλοντικά ζητήματα, και τη διαφοροποίηση και διεύρυνση των αντικειμένων της αγροτικής οικονομίας και της ποιότητας ζωής στις αγροτικές περιοχές.

Είναι πλέον σαφές ότι οι διαδικασίες ανάπτυξης της υπαίθρου κινούνται πέραν από τα θεσμοθετημένα γνωστικά θέματα, που ήταν σχεδιασμένα να κατανοούν την γεωργία με τομεακή προσέγγιση. Από ότι διαφαίνεται οι τομεακές προσεγγίσεις δεν επαρκούν πλέον για να κατανοήσουν, να εξηγήσουν και να αντιδράσουν κατάλληλα στις πολύπλευρες και πολύ-επίπεδες αλληλεπιδράσεις μεταξύ των δραστηριοτήτων της γεωργίας και της κτηνοτροφίας στο ευρύτερο πλαίσιο της οικονομίας της περιφέρειας. Οι προσεγγίσεις πλέον είναι διεπιστημονικές και ολιστικές στη σύνθεση τους. Ταυτόχρονα τα πρότυπα διακυβέρνησης έχουν αρχίσει επίσης να αλλάζουν αφού ολοκληρωμένες δράσεις υλοποιούνται με νέες συμπράξεις δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, και με προσεγγίσεις από κάτω προς τα πάνω, αποτελώνοντας έτσι σημαντικά συστατικά των νέων στρατηγικών τοπικής ανάπτυξης, αν και όχι παντού με την ίδια συνέπεια και αποτελεσματικότητα (Ploeg et al, 2009).

Δυο χαρακτηριστική παραδείγματα που εύγλωττα αναδεικνύουν τις ευκαιρίες που προκύπτουν από την εισαγωγή καινοτομικών δράσεων στην αγροτική παραγωγή είναι η παραγωγή ενέργειας από θερμοκήπια, και η χρήση λιπασμάτων με χαμηλή περιεκτικότητα σε νιτρικά, και παρουσιάζονται παρακάτω.

³² Η νέα κοινή αγροτική πολιτικής χαρακτηρίζεται από νέα μέτρα που αποσκοπούν στην προώθηση μιας ζωντανής υπαίθρου, για να διατηρηθεί η ποικιλομορφία της και να διασφαλίσει την αναδιάρθρωση και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του γεωργικού τομέα.

8.4 Παραγωγή ηλιακής ενέργειας από θερμοκήπια³³

Η καλλιέργεια λαχανικών και λουλουδιών σε θερμοκήπια απαιτεί αρκετή ενέργεια, που σήμερα εξακολουθεί να προέρχεται από ορυκτά καύσιμα, κυρίως για θέρμανση το χειμώνα.

Ολλανδοί καλλιεργητές δενδρυλλίων και κηπευτικών προϊόντων, στη προσπάθεια τους να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα μεγάλης κατανάλωσης φυσικών και οικονομικών πόρων για την θέρμανση των θερμοκηπίων τους με τις υπάρχουσες πρακτικές, πήραν την απόφαση πριν από περίπου 10 χρόνια να συμπράξουν με πανεπιστήμια και ερευνητικά ιδρύματα να βρουν τρόπους να χρησιμοποιούν την ηλιακή ενέργεια αποτελεσματικότερα και προς όφελος τους.

Καθώς οι δομές των θερμοκηπίων σχηματίζουν μια αξιόλογη έκταση δυνητικών συλλεκτών ηλιακής ενέργειας, που μπορούν να συσσωρεύσουν πολύ περισσότερη ενέργεια από τον ήλιο συγκριτικά με αυτή που χρειάζονται για την λειτουργία τους, οι καλλιεργητές επικεντρώθηκαν να βρουν τρόπους για την εκμετάλλευσή τους.

Έχοντας εγκαταστήσει συλλέκτες ηλιακής ενέργειας σήμερα είναι σε θέση να παράγουν ηλεκτρική ενέργεια την οποία κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού διοχετεύουν σε παρακείμενα δημόσια κτίρια όπως σχολεία, γηροκομεία και πισίνες. Κατά τη διάρκεια του χειμώνα χρησιμοποιούν την ηλεκτρική ενέργεια, που παράγεται από τους ηλιακούς συλλέκτες για την θέρμανση των θερμοκηπίων τους. Συμπληρώνουν δε τις ανάγκες τους για θέρμανση με τη διοχέτευση ενέργειας που προέρχεται από εργοστάσια στην περιοχή τους, μέσω ενός ειδικά κατασκευασμένου αγωγού. Για παράδειγμα, σε μια περιοχή της βόρειας Ολλανδίας, τα θερμοκήπια χρησιμοποιούν την θερμότητα που παράγεται από ένα κέντρο δεδομένων (*data centre*) για την θέρμανση των θερμοκηπίων τους, θερμότητα που διαφορετικά θα χανόταν στην ατμόσφαιρα. Η περίπτωση αυτή θεωρείται ως παράδειγμα καινοτομίας μεταξύ δυο διαφορετικών επιχειρηματικών τομέων, το οποίο η Ολλανδική Κυβέρνηση προσπαθεί να αναπτύξει σε εξαγωγίμο προϊόν.

³³<http://hollandfoodpartner.com/trade/case-studies/>

8.5 Διαχείριση νιτρικών στην αγροτική παραγωγή³⁴

Μετά από συμφωνία με το Υπουργείο Γεωργίας, οι αγροτικοί συνεταιρισμοί *VEL*³⁵ και *VANLA*³⁶, στην Ολλανδία, ξεκίνησαν μια εκτεταμένη έρευνα για την εξισορρόπηση της χρήσης λιπασμάτων στη γεωργική παραγωγή. Η έρευνα σχεδιάστηκε ως ένα πείραμα σε πραγματικές συνθήκες παραγωγής με τη συμμετοχή 60 αγροτών.

Εξ αυτών των 60, οι 20 είχαν τη δυνατότητα να εναποθέτουν την κοπριά επιφανειακά. Η πρακτική αυτή αποτελεί εξαίρεση, αφού το ισχύον νομικό πλαίσιο δεν επιτρέπει την επιφανειακή εναπόθεση της κοπριάς, που πρέπει να εγχέεται στο έδαφος. Δόθηκε επίσης η δυνατότητα σε αυτούς τους 20 αγρότες να χρησιμοποιούν πρόσθετα λιπάσματα ως μέρος του πειράματος, υπό την προϋπόθεση ότι πρώτον, οι συνεταιρισμοί τους, και ιδιαίτερα οι συμμετέχοντες στο πείραμα αγρότες, έπρεπε να μειώσουν τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις σημαντικά, και δεύτερον, ότι όλα τα αποτελέσματα των νέων μεθόδων και πρακτικών θα τεκμηριώνονται προσεκτικά μέσω της επιστημονικής έρευνας.

Έτσι, ταυτόχρονα με την έναρξη του πειράματος, ξεκίνησε μια πολυσχιδής έρευνα που αφορούσε τη βιολογία του εδάφους, την αλληλεπίδραση των ιδιοτήτων της γης, καθώς και τις κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις της υλοποίησης των σχετικών καινοτομιών³⁷. Επιπλέον, το πείραμα περιλάμβανε την αξιολόγηση των παρενεργειών της διαχείρισης της κοπριάς και των πρόσθετων ενισχυτικών λιπασμάτων, καθώς και τις τεχνικές εφαρμογής σε σχέση με τη γονιμότητα του εδάφους. Η τελευταία ενέργεια έλαβε χώρα, σε δυο εκτάσεις, που επελέγησαν προσεκτικά από τους εμπλεκόμενους συνεταιρισμούς. Η πρώτη έκταση αντιπροσώπευε εμπλουτισμένη γη, ενώ η δεύτερη συμβατική γη. Δυο τύποι κοπριάς χρησιμοποιήθηκαν και στις δυο εν λόγω εκτάσεις. Ο πρώτος ήταν πλούσιος σε άζωτο και ο δεύτερος χωρίς άζωτο. Οι δε μέθοδοι εφαρμογής ποίκιλαν από επιφανειακή εναπόθεση μέχρι την έγχυση εντός του εδάφους.

³⁴ Reijs et al, 2004

³⁵ Vereniging Eastermar's Landsdouwe

³⁶ Vereniging Agrarisch beheer Natuur en Landschap in Achtkarspelen

³⁷ Αυτό συνεπάγεται, μεταξύ άλλων τη μέτρηση των εκλύσεων αμμωνίας, τη λεπτομερή χημική ανάλυση του εδάφους και της κοπριάς, αλλά και μια προσεκτική ανάλυση των οικονομικών δεδομένων των γεωργικών εκμεταλλεύσεων που συμμετείχαν στο πρόγραμμα.

Το πείραμα διήρκεσε για πέντε χρόνια και παρείχε μια τεράστια μάζα δεδομένων, που αναμφισβήτητα προκάλεσε πολλές συζητήσεις, επειδή τα αποτελέσματα του μπορούσαν να ερμηνευθούν με ποικίλους τρόπους. Όμως το πείραμα απέδειξε τελικά την καλύτερη δυνατή χρήση κοπριάς, καθώς και την ενδεδειγμένη μέθοδο εναπόθεσης, ώστε να υπάρξουν τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα που συμμορφώνονται επαρκώς με τους ισχύοντες περιβαλλοντικούς κανονισμούς.

8.6 Αντί επιλόγου: Υβριδικά δίκτυα

Τα παραδείγματα καλών πρακτικών που παρατίθενται παραπάνω μας οδηγούν στη διαπίστωση ότι για την ορθή και επιτυχημένη έκβαση καινοτόμων πρακτικών απαιτείται η ύπαρξη υβριδικών δικτύων, αφού η εισαγωγή καινοτομιών συνήθως προκύπτει όταν το δίκτυο παραγωγής αλλάζει τρόπο αντιμετώπισης των πραγμάτων, με αποτέλεσμα η καινοτομία να σχετίζεται περισσότερο και κυρίως με το νέο πρότυπο που προέκυψε από την αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων, των εργαλείων και των φυσικών πόρων³⁸.

[Βλέπε Σχήμα 2: Οι θεωρητικές διαστάσεις του υβριδικού δικτύου]

Επομένως, ένα υβριδικό δίκτυο έχει την ιδιότητα να διασυνδέει τις δραστηριότητες, διαδικασίες, τους ανθρώπους και τους πόρους και ταυτόχρονα να διαμορφώνει τους τρόπους με τους οποίους που όλοι αυτοί οι παράγοντες αλληλοεπιδρούν για να καταλήξουν σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο απόδοσης της τοπικής οικονομίας και κατ' επέκταση της τοπικής κοινωνίας.

Άρα η δημιουργία και υποστήριξη υβριδικών δικτύων, που θα διαμορφώνονται και θα εναλλάσσονται ανάλογα με την περίπτωση και το θέμα, θα πρέπει να ενθαρρυνθεί για την περαιτέρω ενίσχυση της καινοτομίας στην υλοποίηση δράσεων, που σε πρώτη προσέγγιση και πρώτη όψη δύνανται να θεωρηθούν εξωπραγματικές και ανυπόστατες, αφού βασίζονται σε νέες προσεγγίσεις και αφετηρίες.

Μελέτες και έρευνες έχουν δείξει ότι η καινοτομία είναι στενά συνδεδεμένη με τη μάθηση και την κοινωνική αλληλεπίδραση δια μέσου της ροής πληροφορίας μεταξύ όλων των ενδιαφερόμενων και εμπλεκόμενων μερών (Bandura, 1977). Η δε κοινωνική

³⁸ Σε αντίθεση με τη συμβατική άποψη όπου η καινοτομία συνήθως ενσωματώνεται σε τεχνολογικά αντικείμενα, π.χ., βελτιωμένοι σπόροι, μηχανήματα, λιπάσματα, κλπ, και η επιτυχής εφαρμογή της σχετίζεται με την ικανότητα των χρηστών να τα υιοθετήσουν.

δομή επηρεάζει την (ατομική) μάθηση, ενώ, την ίδια στιγμή, οι μαθητευόμενοι αλλάζουν το περιβάλλον εντός του οποίου ζουν και απασχολούνται.

Η υιοθέτηση και υποστήριξη δημιουργίας δεκάδων υβριδικών δικτύων μπορεί να συνεισφέρει στην απαιτούμενη αναβάθμιση του επιπέδου γνώσεων σχετικά με τη γεωργία, το περιβάλλον, τους στόχους της αγροτικής ανάπτυξης, σε συνδυασμό με το τουριστικό προϊόν, το φυσικό κάλλος του νησιού, και την πολιτιστική του κληρονομιά, παράγοντας έτσι πληθώρα νέων ιδεών που θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για τη δημιουργία καινοτόμων πρακτικών με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη του νησιού.

Το μεγάλο πλεονέκτημα των υβριδικών δικτύων είναι ότι δεν απαιτείται η φυσική παρουσία των εμπλεκόμενων και ενδιαφερόμενων για τη μεταφορά γνώσης και εμπειρίας, και την ανταλλαγή απόψεων, που ενδεχομένως να οδηγήσουν στην σύλληψη νέων ιδεών. Η διείσδυση των νέων τεχνολογιών, ιδιαίτερα μεταξύ των νέων, μπορεί να αποτελέσει το όχημα για την δημιουργία ιδεατών (*virtual*) υβριδικών δικτύων που θα έχουν στόχο τη διαρκή παραγωγή νέων ιδεών.

Πολλά μπορούν να γίνουν αρκεί να υπάρχει φαντασία και τόλμη, καθώς και μια διαφορετική προσέγγιση στην υπάρχουσα δομή και κατάσταση. Παρόλα τα προβλήματα, δεδομένης της γενικότερης νοοτροπίας που επικρατεί στον τόπο μας, όσο και του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου που περιορίζει τις δυνατότητες της Περιφέρειας, μπορεί να είναι μάλλον δύσκολο να προχωρήσουμε σε κάτι νέο διαφορετικό και κατ' αρχήν καινοτόμο. Όμως παραμένουμε αισιόδοξοι ότι θα δοθεί χώρος στις νέες γενιές να συμβάλλουν καθοριστικά στις μεγάλες αλλαγές που απαιτούνται για να μπορέσουμε να συλλάβουμε και να υλοποιήσουμε νέες ιδέες, βασισμένες σε νέα δεδομένα, προσεγγίζοντας τα σχετικά θέματα διαφορετικά. Και σε αυτή την περίπτωση το Πανεπιστήμιο Κρήτης μπορεί να παίζει καθοριστικό ρόλο.

Βιβλιογραφία

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Γρηγορίου Π.Γ., Σαμιώτης Γ.Δ., Τσάλτας Γ., 1993, Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων (Rio De Janeiro) για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη. Παπαζήσης.
- Εθνικό Κέντρο Περιβάλλοντος και Αειφόρου Ανάπτυξης (ΕΚΠΑΑ), 2003, Περιβαλλοντικά σήματα: σχέδιο έκθεσης δεικτών αειφορίας.
- Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Περιφέρειας Κρήτης 2012-2014, Στρατηγικός Σχεδιασμός, 2011. Ηράκλειο Κρήτης.
- Η Ευρωπαϊκή Ένωση με απλά λόγια: Γεωργία, Ε.Ε. Λουξεμβούργο, 2014.
- Κομνηνός Νίκος, Έλενα Σεφερτζή, 2014, Έξυπνη εξειδίκευση στην Ελλάδα 2014-2020: Στρατηγικές για έρευνα, καινοτομία και παραγωγική ανανέωση.
- Κοινή Αγροτική Πολιτική μετά το 2014: Ανάλυση προτάσεων και σεναρίων κατανομής των άμεσων ενισχύσεων, ΠΑΣΕΓΕΣ 2014.
- Λουκάκης Π.Κ., Θεοδωρά Γ.Κ., 2010, Αστική – Αγροτική Ανάπτυξη: Σύγχρονες Σχέσεις και Αλληλεπιδράσεις.
- Περιφερειακή Στρατηγική Έξυπνης Εξειδίκευσης για την Περιφέρεια Κρήτης, 2014, Ενδιάμεση Διαχειριστική Αρχή Περιφέρειας Κρήτης.
- Τσάλτας Γ. (Επιμ.), 2005, Αειφορία και περιβάλλον: Ο νησιωτικός χώρος στον 21^ο αιώνα, Σιδέρης.
- Spilanis Ioannis; Thanassis Kizos; Julia Kondili; Maria Koulouri; and Hristos Vakoufaris, “Sustainability Measurement in Islands: The Case of South Aegean Islands” (2005). Paper presented at the “*Biodiversity Conservation and Sustainable Development in Mountain Areas of Europe*” conference, Greece, Ioannina, 20-24 September 2005.
- Χατζηπαρασκευαΐδης Απόστολος, 2006, Υπάρχουσες πρωτοβουλίες και πρακτικές για την καταγραφή της κατάστασης σε νησιωτικές περιοχές ως εργαλείο για την ευαισθητοποίηση και το σχεδιασμό (*Guernsey, Gotland, Malta, Πάρος*).

ΔΙΕΘΝΗΣ

- Alpine Convention Secretariat, “Sustainable tourism in the Alps: Report on the State of the Alps”, (2013), Special Edition 4

- Berger Gerald, "Reflecting on Governance: power relations and policy making in regional sustainable development" (2003). *Journal of Environmental Policy and Planning*, vol. 5, issue 3, pp 219-234.
- Bandura A, Social Learning Theory (1997). New York: General Learning Press.
- Bocher Michael, "Regional Governance and Rural Development in Germany: the implementation of Leader +" (2008). *Sociological Ruralis*, vol. 48, issue 4, pp 372-388.
- Both, A.J., and Tom Manning, "Solar and Wind Energy for Greenhouses" (2008), Rutgers University, New Brunswick, NJ.
- Bulkeley Harriet and Betsill Michele, "Rethinking Sustainable Cities: Multilevel Governance and the Urban Politics of Climate Change" (2005), *Environmental Politics*, vol. 14, issue 1, pp 42-63.
- Dimitrov K. Dara, "The Paradox of Sustainability Definitions" (2010). APIRA Conference.
- Dodson M.; and D.E. Smith, "Governance for sustainable development: Strategic issues and principles for Indigenous Australian communities" (2003). *Centre for Aboriginal Economic Policy Research*, the Australian National University.
- Duxbury Nancy and Heather Campbell, "Developing and Revitalizing Rural Communities through Arts and Culture" (2011), *Small Cities Imprint*, Volume 3 (2011), No. 1, pp. 111–122
- Erkus-Ozturk Hilal, "Environmental governance for sustainable tourism development: collaborative networks and organisation building in the Antalya tourism region" (2010). *Tourism Management*, vol. 31, issue 1, pp 43-124.
- European Regional Development Fund, Sustainable Tourism and Nature Conservation (2011). European Union.
- Folke Carl; Steve Carpenter; Thomas Elmqvist; Lance Gunderson, CS Holling; and Brian Walker, "Resilience and Sustainable Development: Building Adaptive Capacity in a World of Transformations" (2002). Input Report to the World Summit on Sustainable Development (WSSD) in Johannesburg of the Environmental Advisory Council to the Swedish Government.
- Gibson R.B., "Specification of Sustainability-Based Environmental Assessment Decision: Criteria and Implications for Determining Significance" (2001). *Canadian*

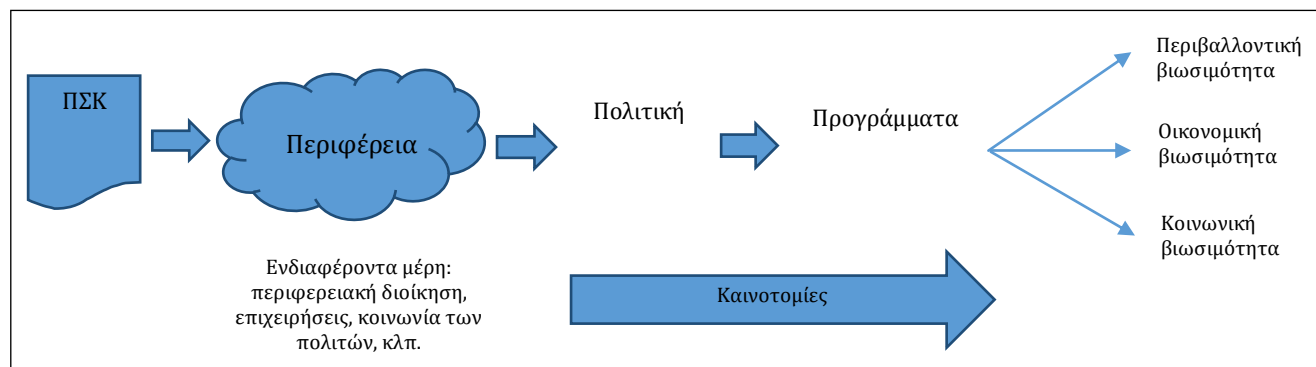
- Environmental Assessment Agency Research and Development Programme, Environmental Assessment Report 46.*
- Gotland in figures, 2005, Gotland Commune.
- Gunasekara, Chrys, "Reframing the Role of Universities in the Development of Regional Innovation Systems" (2006). *Journal of Technology Transfer* 31(1):pp. 101-113.
- Honey Martha and David Krantz, editors, *Alternative Models and Best Practices for Sustainable Coastal Tourism: A Framework for Decision Makers in Mexico*, Washington, DC: Centre for Responsible Travel, 2012.
- Huetting R.; and L. Reijnders, "Broad sustainability contra sustainability: the proper construction of sustainability indicators" (2007). *Ecological Economics*, issue 50, pp 249-260.
- Jones Mattin, "The rise of the regional state in economic governance: partnerships for prosperity or new scales of state power?" (2001). *Environment & Planning*, vol. 33(7), pp 1185-1211.
- Kean Shaw Julie; and Janelle Allison, "The intersection of the learning region and local and regional economic development: analysing the role of higher education" (1999). *Regional Studies*, vol. 33, issue 1, pp 896-902.
- Kemp Rene; Saeed Parto; and Robert B. Gibson, "Governance for sustainable development: moving from theory to practice" (2005). *International Journal of Sustainable Development*, vol. 8, issue 1-2, pp 12-30.
- Lebel L.; J.M. Anderies; B. Campbell; X. Folke; and S. Hatfield-Dodds, "Governance and the Capacity to Manage Resilience in Regional Social-Ecological Systems" (2006). *Marine Science Faculty Scholarship*, Paper 52, University of Maine.
- Lemos M.; and A. Agrawal, "Environmental Governance" (2006). *Annual Review of Environmental Resources*, issue 31, pp 297-325.
- Loorbach Derk, "Transition Management for sustainable development: a prescriptive complexity-based Governance Framework" (2010). *Governance*, vol. 23, issue 1, pp 161-183.
- Martens P., "Sustainability. Science or Fiction?" (2006). *Science, Practice and Policy*, issue 2, pp 1-5.

- McCool S.F.; and G.H. Stanley, "Indicators of sustainability: challenges and opportunities at the interface of science and policy" (2004). *Environmental Management*, vol. 33, pp 294-305.
- Morgan Kevin, "Sustainable Regions: Governance, Innovation, and Scale" (2004). *European Planning Studies*, vol. 12, issue 6, pp 871-889.
- Morgan Kevin, "The Learning Region: Institutions, Innovation and Regional Renewal" (1997). *Regional Studies*, vol. 31.5, pp 491-503.
- Pierre J.; and B. Peters, *Governance, Politics, and the State*, 2000. Macmillan, Basingstoke, Hants.
- Organisation of Economic Cooperation and Development, Good practices in the national sustainable development strategies of OECD countries (2006).Report, OECD.
- "Our Common Future" (1987), World Commission on Development and Environment Report (A/42/427), Development and International Cooperation: Environment, United Nations.
- Pahl-Wostl Claudia, "A conceptual framework for analysing adaptive capacity and multi-level learning processes in resource governance regimes" (2009). *Global Environmental Change*, issue 19, pp 354-365.
- Ploegvan der Jan Douwe, and Rudolf van Broekhuizen; Gianluca Brunori, Roberta Sonnino; Karlheinz Knickel; Talis Tisenkopfs; and Henk Oostindie, "Towards a new theoretical framework for understanding rural development" (2008). Wageningen University, Rural Sociology Group, the Netherlands.
- Ploeg van der Jan Douwe; Piet Verschuren; Frank Verhoeven; and Jose Pepels, "Dealing with Novelties: a Grassland Experiment Reconsidered: (2004). *Journal of Environmental Policy & Planning*, vol. 8, issue 3, pp 199-218.
- Potts Tavis, "The natural advantage of regions: linking sustainability, innovation, and regional development in Australia" (2010). *Journal of Cleaner Production*, vol. 18, issue 8, pp 713-725.
- Reijs J.W., Verhoeven F.P.M., van Bruchem J., van der Ploeg, J.D., and Lantinga, E.A., "The Nutrient Management Project of the VEL and VANLA Environmental Cooperatives", in: J.S.C. Wiskerke and J.D. van der Ploeg (Eds) *Seeds of Transition: Essays on novelty production, niches and regimes in agriculture*, 2004, pp 1490182, Assen: Royal van Gorcum.

- Rennings Klaus, “Redefining Innovation – eco-innovation research and the contribution from ecological economics” (2000). *Ecological Economics*, vol. 32, issue 2, pp 319-332.
- Stankova Boriana; Loek Dalmeijer; and Sander Elzerman, “Review of best practices in handling socio-cultural impacts in sustainable tourism projects” (2005). RSM Erasmus University.
- Svensson Bo; Sara Nordin; and Arvid Flagestad, “A governance perspective on destination development, exploring partnerships, clusters and innovation systems” (2010). *Tourism Review*, vol. 60, issue 2, pp 32-37.
- United Nations Environment Programme and World Tourism Organisation, *Tourism in the Green Economy* (2012), Background Report, UNWTO, Madrid.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs, Tourism and Sustainable Development Report # 4 (1999). United Nations Committee on Sustainable Development, New York.
- Wei Fen, “Compendium of Best Practices in Sustainable Tourism” (2013), United Nations Department of Economic and Social Affairs, New York.
- World Tourism Organisation, Sustainable development of tourism: a compilation of good practices (2000).
- Van Zeijl-Rozema; Ron Covers; Rene Kemp; and Pim Martens, “Governance for Sustainable Development: A Framework” (2008). *Sustainable Development*, No 16, pp 410-421.
- Von Malborg Friedrik, “Stimulating learning and innovation in networks for regional sustainable development: the role of local authorities” (2007). *Journal of Cleaner Production*, vol. 15, issue 17, pp 1730-1741.

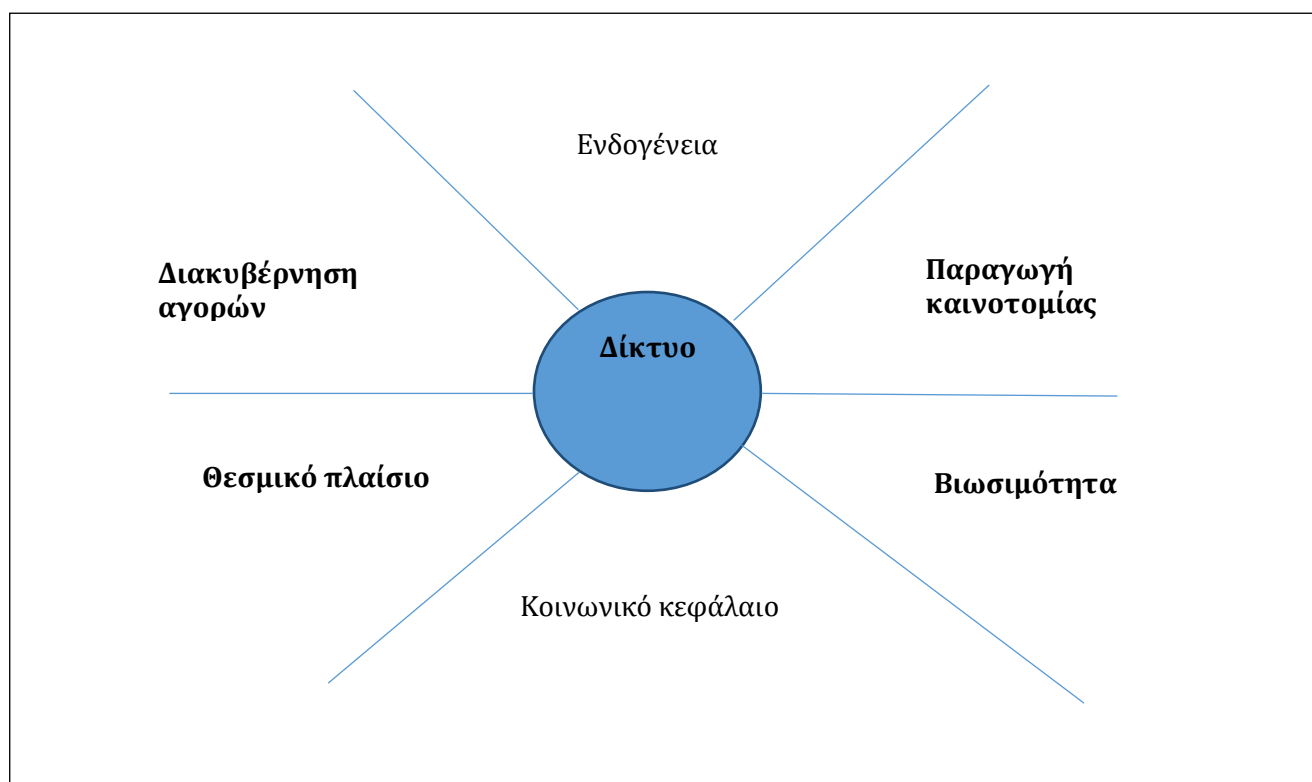
Σχήματα

Σχήμα 1: Συνιστώσες περιφερειακής καινοτομίας και έξυπνη εξειδίκευση

Σημ.: ΠΣΚ = περιφερειακή στρατηγική καινοτομίας (*RIS = regional innovation strategy*)

Σχήμα 2: Οι θεωρητικές διαστάσεις του υβριδικού δικτύου

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 1: Ιδιότητες καλών πρακτικών βιώσιμης ανάπτυξης ΟΟΣΑ και ΟΗΕ

Ιδιότητες	ΟΟΣΑ	ΟΗΕ
Ολοκληρωμένες πολιτικές	Αλληλένδετοι οικονομικοί, κοινωνικοί και περιβαλλοντικοί στόχοι, που καταλήγουν σε συνδυαστικά αποτελέσματα	Αλληλένδετοι οικονομικοί, κοινωνικοί και περιβαλλοντικοί στόχοι με τη διασύνδεση όλων των σχετικών τομέων
Διαχρονικότητα	Πρακτικές με μεσοπρόθεσμο ορίζοντα (μιας γενεάς τουλάχιστον)	Ρεαλιστικές πρακτικές με βραχυπρόθεσμο ορίζοντα εντός ενός προκαθορισμένου μεσοπρόθεσμου πλαισίου
Ανάλυση και αξιολόγηση	Ιδέα βασισμένη σε εμπειριστατωμένη και αξιόπιστη ανάλυση	Ιδέα βασισμένη σε τεχνικά και οικονομικά περιεκτική ανάλυση, χρησιμοποιώντας ωστόσο καθιερωμένους μηχανισμούς και μεθόδους
Συντονισμός και θεσμοί	Διασφάλιση ενός ισχυρού οργάνου που ηγείται του συντονισμού των δράσεων στο υψηλότερο δυνατό ιεραρχικό επίπεδο, αλλά και με την ευρύτερη δυνατή συμμετοχή και συναίνεση των φορέων της κοινωνίας	Διασφάλιση ενός ισχυρού οργάνου που ηγείται του συντονισμού των δράσεων
Συμμετοχικότητα	Εξασφάλιση αποτελεσματικής συμμετοχής με ανθρωποκεντρικό προσανατολισμό	Εξασφάλιση της πρόσβασης στη πληροφόρηση από όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη, καθώς και της διαφάνειας και της λογοδοσίας, και ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ διοίκησης, κοινωνίας πολιτών, ιδιωτικού τομέα και άλλων φορέων.
Δείκτες και στόχοι	Δείκτες σε άμεση σύνδεση με προτεραιότητες του προϋπολογισμού	Δράσεις βασισμένες σε ρεαλιστικούς και επιτεύξιμους στόχους
Παρακολούθηση και αξιολόγηση	Ενσώματη διαδικασιών παρακολούθησης, μάθησης και διαρκούς βελτίωσης	Ύπαρξη ολοκληρωμένων μηχανισμών αξιολόγησης για την παρακολούθηση, αξιολόγηση και ανατροφοδότηση